

**XIINXALA CAASAA HIMAA KITAABA
BARATTOOTAA KUTAA11^{FFAA},CAASLUGA AFAAN
OROMOO JILDII-1,FURTUUFU TUUJUBA KEESSATTI**

SHIFARRAW BALAAYIN

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO, OGBARRUUFU FOOKILORIITIIF
DHIYAATE**

**KOOLLEJJII NAMOOMAA,QORANNOO AFAANII,
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII
YUUNIVARSIITHI FINFINNEE**

HAGAYYA, 2017/2009

FINFINNEE

**XIINXALA CAASAA HIMAA KITAABA
BARATTOOTAA KUTAA11^{FFAA},CAASLUGA AFAAN
OROMOO JILDII-1,FURTUUFI TUUJUBA KEESSATTI**

SHIFARRAW BALAAYIN

GORSAAN: AMAANU'EEL ALAMAAYYOO (PhD)

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
GAMISAAN GUUTTACHUUF MUUMMEE AFAAN
OROMOO,OGBARRUUF FOOKILORIITIIF
DHIYAATE**

**KOOLLEJJII NAMOOMAA,QORANNOO AFAANII
JOORNAALIZIMIIFI QUUNNAMTII
YUUNIVARSIITII FINFINNEE**

HAGYYA, 2017/2009

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Finfinnee

Dhaabbata Qorannoo Digirii Duraatiin Booddee

Waraqaa qorannoo Digirii Lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbarruutiin gamisaan guuttachuuf Shifarraaw BalaayTakleetiin Mata duree: xiinxala caasaa himaa kitaaba barattootaa kutaa11^{ffaa}, caasluga Afaan Oromoo jiildii-1,Furtuufi Tuujuba keessatti jedhu irratti qophaa'e sadarkaa madaallii Yuunivarsiitiin kaa'e guutera.

Koree Qormaataa

QoraaAlaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Qoraa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Gorsaa_____Mallattoo_____Guyyaa_____

Itti Gaafatamaa Muummee yookiin Qindeessaa sagantaa digirii lammaffaa (MA)

Axereera

Kaayyoon qorannoo kanaa kitaabilee wabiifi barnootaa Afaan Oromoo keessaatti akkaataa dhiyeenya caasaa himaa xinxaluu, haala dhiyeenya caasaa himaa irratti hanqinoota muul'atan adda baasuu, walitti dhufeenya kitaabilee wabiifi barnootaa giddduu gama caasaa himaatiin jiru sakkatta'uufi hanqina jiraniif yaada hayyooti qophii caasaa irratti kennaan irratti hundaa'uun yaada gabbisaa eeruu yemmuu ta'u, kaayyoo qorannoo kanaa galmaan gahuuf maddi ragaalee madda ragaa sadarkaa tokkoffaafi madda ragaa sadarkaa lammaffaati. Sakkatta'a kitaabilee, daawwannaa dareefi bargaaftiin barsiisotaaf dhiyaateen odeeffannoon funaannamaniiru. Qorannichis, gosa qorannoo waliin maadaaluutiin (comparative research) kan dhiyaate ta'ee, saxaxa ibsaan kan ibsameefi mala iddatteessuu mit-carraa keessaa iddatteessuu akkaayyoo (purposive sampling) fayyadameera. Odeeffannoo funaannaman irratti hundaa'uun qaaccessa taasifameen kitaabileen wabiifi barnootaa haala dhiyeenya caasaa himaa irratti, qooddii caasaa hmaa, fakkeenya caasaa himaafi balballoommi caasaa himaa irratti garaagarummaa qabaachuun isaanii hubatameera. Kunis kitaabi Furtuu, Tuujubaafi kitaabni barnootaa caasaa himaa bakka afuritti kan qoodan yoo ta'u, kitaabni CAOJ-1 immoo xaximaafi leexima jechuun bakka lamatti qooda. Kana malees kitaaba barnootaa keessatti himni xaxamaan fakkeenya hima dacha xaxamaa ta'ee dhiyaatee jira. Kanaaf adda addummaa kana dhabamsiisuuf qopheessitootni kitaabilee wabiifi barnootaa waliin mari'achuu, hanqina gama dhihenya caasaatiin muul'atan yeroo yeroon sakkatta'uun fooyyessuufi kitabileen yemmuu qophaa'an hayyoota afaanii gulaalchisuun barbaachisaa akka ta'e qorannoo kana keessatti ibsameera. Walumaagalatti, qorannoon kun caasaan himaa afaan dhalootaa barachuu keessatti qabu ilaalchisee hubannoo ni uuma.

Galata

Duraan dursee, isa uumee har'aan na gahe galanni Waaqa tokkichaaf yaa ta'u. Itti aansuun yeroon qorannoo kana geggeessuu mata duree filachuurraa jalqabee hanga qorannoon kun xummuraaf gahutti miirri nuffii osoo itti hin dhagaa'amin fuula nama hawwatuun yaadaafi gorsaan kan na cinaa dhaabbatan gorsaa koo kan ta'an Dr.Amaanu'eel Alammaayyootif galata guddaa galcha. Dabalataanis tajaajila intarneetiiifi barreeffamaa akkan argadhuuf kan na gargaaraa turan, Waajjira Siivil Sarvisii Aanaa Yaayyaa Gullaalleetiifi Mana barumsa Qophaa'ina Fittaaliif, akkasumas barsiisota Afaan Oromoo odeeffannoo kana naaf kennaniif galata guddaan galcha.

Abbaa koo, obbo Balaay Takleefi harmee koo aadde Assaggadech Balaachoo, yeroo barbaachisaa ta'etti yaadafi qabeenya keessan osoo hin qusatin deeggersa maatiin ijoollee isaaniitiif taasisanii olitti waan na deggartaniif Waaqayyoon umurii dheeraa isiniif yaa kennu. Akkasumas kitaabilee wabii naaf ergisuun kan na gargaaraa turan hiriyoota koo Girmaa Taaddasaa, Caalaa Birranaa,Tasfaayee Tankaraa, Girmaa Shifarraa,Addunyaa Maammoofi Girmaa Getaachoo galanni koo bakka jirtanitti isin yaa gahu.

Jibsoo

Jechooni armaan gadiitti tarreeffaman kun kan qorannoo kana keessatti dhimma itti bahamaniidha.

Akkamtaa Mala qorannoo odeeffannoo argame jechaan ibsuudha.

Ammamtaa qorannoo odeeffannoo lakkoofsan ibsu

Caasluga Caasaa afaanii

Darbeennaa Gocha yeroo darbe raawwatame agrsiisu

Diigala Jecha jchoota adda addaa lama irraa ijaarrame

Gaalima Ciroo

Latiilee walabaa Latii ofdanda'ee kophaatti hiika qabu.

Xaxima Hima gaalima lamaafi isaa ol ofkeessaa qabu

Xiinhima Xiinxala himaa

Yaboo Yaada furmaataa

HiikaGabaajewwaniifi kottoonfachiisuu

Gabaajeefi kottoonfachiisuun armaan gadii kun jechoota qorannoo kana keessatti dhimma itti bahamaniidha.

KB	Kitaaba barnootaa
KW	KitaabaWabii
CAOJ-1	CaaslugaAfaanOromoo Jiildii-1
AO	Afaan Oromoo
Fkn.	Fakkeenya
Ykn.	Yookiin
Wkf.	Waan kana fakkaatan

Baafata

Qabiyyee

Fuula

Axereera.....	i
Galata.....	ii
Baafata	v
Baafata Gabateewwanii.....	vii
Boqonnaa Tokko: Seensa	1
1.1 Ariirata.....	1
1.2 Ka'umsa Qorannoo	3
1.3 Kaayyoo Qorannoo	4
1.3.1 Kaayyoo Gooroo	4
1.3.2 Kaayyoo Gooree.....	4
1.4 Faayidaa Qorannoo	5
1.5 Daangaa Qorannoo.....	5
1.6 Hanqina Qorannoo	6
1.7 Qindaa'ina Qorannoo	7
Boqonnaa Lama : Sakatta'a Barruu.....	8
2.1 Hima	8
2.1.1 Hiikafi Caasaa Hima Salphaa	8
2.1.2 Hiikafi Caasaa Hima Dachaa.....	11
2.1.3 Hiikafi Caasaa Hima Xaxamaa.....	11
2.1.4 Hiikafi Caasaa Hima Dachaa Xaxamaa.....	11
2.4 Sakatta'a Barruu Walfakkii.....	23
Boqonnaa Sadii: Mala Qorannoo	24
3.1 Saxaaxa Qorannoo	24
3.2 Irraawwatama Qorannoo	24
3.3 Madda Ragaalee	25
3.4 Mala Iddattoo	25
3.4.1 Iddattoo Kaayyowaa (Purposive Sampling)	25
3.5 Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin funaaname	26
3.5.1 Sakattaa'a Kitaabilee.....	26
3.5.2 Daawwaannaa	26
3.5.3 Bar-gaaffii	26

Boqonnaa Afur: Xiinxala Ragaalee.....	27
4.1 Hiikafi Caasaa Hima Salphaa.....	27
4.2 Hiikaafi caasaa hima dachaa	33
4.3 Hiikaafi caasaa hima xaxamaa	35
4.4 Hiikafi caasaa hima dachaa xaxamaa	39
Boqonna Shan: Cuunfaa, Argannoofi Yaboo	43
5.1 Cuunfaa.....	43
5.2 Argannoo	44
5.3 Yaboo.....	46
Wabiilee	48
Dabaleewwan	

Baafata Gabateewwanii

Gabatee 1: Fakkeenya hima eyyamamaa.	27
Gabatee 2: Fakkeenya hima gaaffii	29
Gabatee 3: Fakkeenya hiikafi caasaa hima ajajaa.....	30
Gabatee 4: Fakkeenya hiikafi caasaa hima raajeffannoo	32
Gabatee 5: Fakkeenya hima salphaa	33
Gabatee 6: Fakkeenya caasaa hima dachaa	34
Gabatee 7: Fakkeenya caasaa hima xaxamaa	36
Gabatee 8: Fakkeenya caasaa hima dachaa xaxamaa kitaabilee wabii	39

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Ariirata

Itoophiyaa keessatti Afaan Oromoo afaan hojii ta'ee tajaajiluu kan eegale yeroo dhihoodhaa asi.Kanarraa kan ka'e afaanicha barachuus ta'ee afaanichaan barachuurratti rakkoon ni jira.Rakkooleen kunis rakkoo gama caasaaleen jiran ta'uu danda'u.Caasaaleen kunneenis seera ittiin too'atamu ni qabu.Seerri kun caasluga jedhama.Kana ilaalchisee Addunyaa (2010:24) hayyuu O'Grady (1996) wabeeffachuun yoo ibsu"Caaslugni seera caasaa afaan tokkoo (Caasaa dhamsagaa,birsagaa,jechaa,gaalee, himafi wkf) too'atuudha" jedha.Adeemsa baruufi barsiisuu keessatti afaan isa fedheeyyuu walquunnamtii ga'aa gochuuf jechoonni iddoo olaanaa qabu (Carthy,1990). Harmer,(1987) immoo "Caasaa afaanii tokkoof jechootni bu'ura waan hundaati.Kana jechuun namni tokko adeemsa walquunnamtii keessatti jechoota sirrii ta'an haala sirrii ta'e keessatti yoo fayyadame malee ergaa barbaade dabarfachuuf rakkisaa ta'a" jedha.Dabalataanis Carterfi Carthy (1988)fi Tylor (1990) jechoota hubachuu jechuun dandettii hiika isaanii beekuu,haala keessatti fayyadamuu danda'an adda baafachuu,hiikawwan garaagaraa jechi tokko qabaachuu danda'u xiinxaluu,looga garaagaraa beekuu,jechoota waliin deemuu danda'an adda baasuu,uunka garaagaraa jechi tokko qabaachuu danda'u beekuufi wkfdha.

Afaan Oromoo barachuu keessatti rakkoowwan muul'atan keessaa tokko kan caasaati.Akkuma afaanota biroo,seera caasaa mataa isaa too'atu qaba.Abarraa,(1998) "Afaan kamiyyuu caasaa/seera/ of danda'e qaba.Guddina afaan tokkoof caasaa kana qorachuu,gabbisuufi beeksisuun barbaachisaa ta'a. Kana malees sirna barnootaa cimsuufis ga'een isaa salphaa miti.Waltina afaanitiifis ni gumaacha.Afaan Oromoos caasaa of danda'e ni qaba.Caasicha qorachuun hir'ina isaa guutaa deemuun barbaachisaadha" jechuun ibsa.

Caaseffama himaa ilaalchisee, Andrew, Redfordiif kan biroo (2009:257) yoo ibsan"Words are combined to form phrases, phrases are combined to form sentences" jechuudhaan ibsan.Yaada hayyootaa kanarraa kan hubatamu,caasaaleen afaanii akkaatuma duraadubummaafi irraa jalummaa isaanin walitti dhufuudhaan caasaa isaanirra guddaa tokko ijaaruu akka danda'aniidha.Akkasumas,namni tokko waa'ee xiinhimaa beekuuf waa'ee ciroo,waa'ee gaaleefi jechootaa hubachuufi beekuun akka irraa eegamu hubatama.

Atkins (1995:32) Caaslugni afaan tokkoo akka sirna caasaa xiinhimaa (system of rule syntactic) kan tartiiba jechoonni walitti dhufanii himoota sirrii ta'an ittiin ijaaran yoo ta'u, akka isa ammayyaatti tartiiba jechootaa, hiika isaafi haala (pragmatics) keessatti uummamu kan of keessaa qabuudha. Caasaan afaan tokkoo guddinaafi waltina afaanichaaf shoora olaanaa taphata. Kana ilaalchisee Asafaa (2009:17) yoo ibsu "Afaan tokkoon barreessuun ogummaa afaanichaa qorachuufi qo'achuun caasaa barrfeeffama afaanichaa qajeelcha, jechoonni akka horan taasisa, caasluga gabbisa, waltina ni tumsa" jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti bu'urri afaan tokkoo qubee mataa isaa qabaachuu akka ta'eefi sagaleeleen kun sirnaan qindaa'uun caasaa afaanii xiqqaa hanga guddaa ijaaruu keessatti qooda qabaachuu isaanii hubachiisa. Caaslugni seera caasaa afaan tokkoo caasaa dhamsagaa, birsagaa jechaa, gaalee, himaafi wkf) kan too'atuudha. Haala kanaan duraa duubummaa, irraa jalummaa, walhammannaa kennataa ta'uufi dhiisuun isaa caasaa afaan tokkoo irratti xiyyeeffata. Caaslugni afaanota hundaa walqixaa ta'uun, afaan irratti hundaa'uun kan waliigalaa jirachuun, argatamuufi baratamuu danda'uun akkasumas, jijjiirramuun amaloota caasluga warra muraasa. Kitaabileen wabii kan qabiyyee barnootaa tokko deeggaruufi ibsa dabalataa kennuun kitaaba barnootaa wajjiin walitti dhufeenya qbu. Haata'umalee akkaataa caasaa himaa itti dhiyeessaniin garaagarummaas ni qabu.

Akaakuuwwan caaslugaas garaagara yaa ta'an malee afaan caasluga dhabe waan hin jirreef, sadarkaa irranaas ta'ee liixattii seeronni caasaalee afaan tokko ilaallatan ni jiru. Seerota kana beekuun immoo qorannoo afaan tokkootiif wiirtuudha. Afaan Oromoo yaada qofa osoo hin taane, eenyummaa isaa ibsachuuf immoo beekumsii caasaa afaan isaa murteessadha. Gumaachi beekumsii caasaan afaanichaa taasisu keessaa guddina ogummaa afaanichaatiif, qorannoo gadi fageenyaa afaanicharrattigi geggeessuufi wkf (Addunyaa, 2010).

Afaan tokko hiika qabeessa ta'ee ergaa akka dabarsuuf, sagaleewwan dubbii afaan sanaan jechoota ijaaruudhaan caasluga afaanichaaf bu'ura ta'u (Baure, 1988; Anderson, 1992). Yaada hayyuuwwan kanneenii irraa akka hubatamutti, afaan tokko dhaamsa dabarsuuf ka'umsii sagaleewwan dubbii ijaarsi sagaleewwan sunneenii walitti dhufuun caasaa biroo kanneen akka jechaa, gaaleefi himaa ijaaruun afaanicha keessatti qooda qabaachuun cinaatti akkaataa hawaasni afaanichatti dhimma bahan waliin walsimuu akka qabuudha.

Afaan mataa isaa danda'e tokko sadarkaa sagalee iraa hanga sadarkaa hiikatti haala ittiin dhihaatu niqaba. Qindoominni dhihaannaa madda qaama afaanis ta'ee kan ijaarsa jechootaafi himoota afaan tokkoo galma ga'umsa sagantaa barnoota afaan sanaaf qooda guddaa qaba. Haaluma kanarraa ka'uun xiinhimni afaan tokkoo akka adda dureetti fudhatamee yoo ilaallamu sirnoota mataa isaa kan qabuudha. Xiinhimni qaama xiinqooqaa ta'ee, akkaataa ittiin jechootni walfilatanii caasaa isaanirra guddaa uuman saayinsii qoratuudha. Kun immoo, uunkaan ijaarsa jechootaafi himootaa sagantaa barnootaafi kitaaba barnootaa keessatti toftaa ittiin qophaa'an qabaachuu agarsiisa (Anderson, 1992:54, Redford, et al, 1999).

Mc Donoughfi Shaw (1993) akka ibsetti "Hayyoonnis kan kaa'an meeshaaleen hojii barnootaa tokko jalqabarratti yammuu wixineeffamu ilaalcha sadarkaa fayyadamtootni qabiyyee sanaa qaban hubachuu barbaachisa," jedha. Haa ta'u malee kun kan ta'uu danda'u yoo qopheessitootni kitaabilee wabii waldubbisaa deemann qofa. Kun immoo yeroo baay'ee barreessitoota kitaabilee wabii Afaan Oromoo irratti bal'inaan waan dagaage hinfakkaatu. Kanaaf, tokkoon tokkoon kitaabilee caasluga Afaan Oromoo qabiyyeewwan garaagara dhiyeessan keessatti hanqinni itti fayyadama sadarkaa caasaa himaa kan mul'atuudha. Bu'uruma kanaan qorannoon kun xiinxala hojiirra oolmaa caasaa Afaan Oromoo kan sadarkaa himaa akkaataa kitaabilee wabiifi barnootaa Afaan Oromoo keessatti dhihaataniifi rakkoolee jiran qaaccessuun yaaxxinoota afaanii irratti hundaa'uun hanqinoota jiran balballoomsaa, furmaata isaa dheeruun kan geggeeffameedha.

1.2 Ka'umsa Qorannoo

Qorannoon kun akkaataa dhiyeenya casaa himaa kan kitaabilee wabiifi barnootaa Afaan Oromoo keessatti argaman qaaccessuun hanqinoota muul'atan adda baasuufi furmaata kaa'uu irratti xiyyeeffata. Kun immoo caasaa afaanichaa bu" uuraan beekuuf, hiika caasaafi qabiyyee barnoota afaanichaa irratti ibsa murtaa'aa tokko kennuu danda'uu agarsiisa. Ka'umsi qorannoo kanaa mana barumsa Qophaa'ina Fittaaalitti baarattootni mana dubbisa kitaabatii, kitaaba Furtuu, Tuujubafi Caasluga Afaan Oromm Jiildii-1 kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} tiin walbira qabanii dubbisuun akkaataa dhiyeenya caasaa himaa ilaalchisee waan yeroo baay'ee gaaffiidhaan na rakkisaniif qorannoo kana akkan geggeessu na taasissee jira. Bu'uruma kanaan qorannoon kun gaaffilee armaan gadiitiif deebii deebisuu ni danda'a.

1. Caasaan himaa kitaaba barnoota Afaan Oromoo keessatti haala kamiin dhiyaate?
2. Caasaan himaa kitaabilee wabii keessatti akkaataa kamiin dhiyaatee argama?
3. Akkaataa dhiyeenya caasaa himaa ilaalchisee hanqinoonni kitaaba barnoota Afaan Oromoo keessatti muul'atan maali?
4. Haala dhiyeenya caasaa himaa ilaalchisee hanqinoonni kitaabilee wabii keessatti muul'atan maal fa'i?

1.3 Kaayyoo Qorannoo

Kaayyoon qorannoo kanaa hojiirra oolmaa caasaa himaa kitaabilee wabiifi barnootaa Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} kessaatti maal akka fakkaatu xiinxaluudha. Akkasumas kallattii itti fayyadamaatiin walfakkeenyaafi garaagarummaa kitaabilee kunneen keessatti muul'atan ibsuufi hanqinoota muul'ataniif yaada furmaataa kaa'uudha. Kun immoo akkaataa jechoota bu'ura afaan tokko keessa jiran bu'ureeffachuun caasaa himootaa hedduu ittiin ijaaruun akka danda'amu kan agarsiisudha. Bu'uruma kanaan Kaayyoon qorannichaa kan gooroo fi gooree jedhamee bakka lamattii qoodamee dhiyaatee jira.

1. 3.1 Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa haala/akkaataa hojiirra oolmaa caasaa himaa kitaabilee wabiifi barnootaa Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} xiinxaluun ibsuudha.

1.3.2 Kaayyoo Gooree

Kaayyoon gooree qorannoo kanaa immoo kanneen armaan gadiiti.

1. Kitaabilee wabiifi barnootaa Afaan Oromoo keessaatti akkaataa dhiyeenya caasaa himootaa xinxaluu;
2. Kitaabilee wabii keessatti haala dhiyeenya caasaa himaa irratti hanqinoota muul'atan addaan baasuu;
3. Kitaaba barattootaa keessatti haala dhiyeenya caasaa himaa irratti hanqinoota muul'atan addaan baasuu
4. Hanqina jiraniif yaada hayyooti qophii caasaa irratti kennamn irratti hundaa'uun yaada gabbisaa eeruu; cimina jiran jajjabeessuudha

1.4 Faayidaa Qorannoo

Qorannoon kun xiinxala hojiirra oolmaa caasaa himaa ilaalchisee haala kitaabilee wabiifi barnootaa Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} kan ilaallatu waan ta'eef, faayidaan isaa hojii baruufi barsiisuutiif bu'aa qabaachuu danda'a. Kunis kitaabilee wabii iddatteeffamaniifi barnootaa Afaan Oromoo qaaccessuun hanqinaafi cimina isaanii waan balballoomsuuf, barattootaafi namoota kitaabilee kanneen gargaarramaniif ciicata (input) ta'uu danda'a. Akkasumas, qaamni kitaabilee caasluga afaanichaatti gargaarramu hamma barbaachisummaa kitaabilee kanneenii itti agarsiisuufillee ni gargaara. Walsimuufi walhunachuu dhabuun kitaabilee wabii afaanichaafi kitaaba barnootaa gidduu jiru nutti muul'isa. Barreessitootni kitaabilee wabii Afaan Oromoo dhimma caasluga irratti barreessuuf fedhii qabaniifi barreessaa jiraniif ciicata kan ta'uufi ofeeggannoo taasisuu qaban qorannoo kanarraa hamma tokko ni hubatu.

Dabalataanis barsiisotas ta'ee barattootni kitaaba caasluga Afaan Oromoo irratti qorannoofi qo'annoo walfakkaataa dhimma caasaa irratti adeemsisuu barbaadaniif bu'ura ni ta'a. Kana malees qopheessitootni kitaabilee wabiifi kitaaba barnootaa qaaccessa kana irratti hundaa'uun caasaa himootaa kitaabicha keessatti akka rakkootti ibsaman fooyyessuufillee haala ni mijeessa. Akkasumas, saayinsii xiinhimaa Afaan Oromoo gabbisuufi haala hojiirra oolmaa caasaa himootaafi qindaa'ina isaa hubachiisuu keessatti shoora olaanaa qaba.

1.5 Daangaa Qorannoo

Caasaaleen afaanii dhamsaga hanga himaatti kanneen jiran yoo ta'an, xiyyeffannoon qorannichaa garuu hojiirra oolma caasaa hima Afaan Oromoo irratti. Kunis qorataan yemmuu dhimma barnootaaf dubbisuufi barsiisu akkaataan kitaabileen wabiifi barnootaa Afaan Oromoo caasaa kana ittiin dhiheessan yaadrimee (concept) garaagaraa dabarsuun waan rakkoon hedduun isa muuddateef, sana qaaccessuufi kitaabilee wabii Afaan Oromoo keessaa Caasluga Afaan Oromoo jiidii-1, Tuujubafi Furtuu irratti daangeffamuun kan adeemsiseedha. Sababni kitaabilee wabii Afaan Oromoo keessaa isaan kanneen iddatteeffamaniif, kitaaba barreessitootni garaagaraa barreessan gidduu haalota jiran ilaaluufi hariiroo kitaaba barattootaa waliin qaban gadi fageenyaan xiinxaluufidha.

Akkasumas, kitaabileen kunneen yeroo dheeraadhaaf fayyadamtoota harka kan turaniifi namoota hojii baruufi barsiisuu geggeessaniin irra caalaa hojiirra oolaa kan jiran ta'uun isaanii sakatta'a taasifameen bira ga'uun danda'amee jira. Garaagarummaan muul'atan kun yoo ilaallamuu baatan yaadrimee fayyadamtootaa miidhuu waan danda'aniif, qaaccessuun murteessaadha. Adeemsa kana keessatti kitaabni barataa Afaan Oromoo kan kutaa 11^{ffaa} fi kitaabileen wabii xiyyeeffannaa argatanii jiru. Kunis, barnootni sadarkaa Qophaa'inaatti kennamu barnoota dhaabbilee olaanaa keessatti kennamaniif bu'ura jedhamee waan yaaddameefi kitaabileen wabii immoo, beekumsa dabalataafi gadi fageenyaa waan nama gonfachiisuu danda'aniif kitaaba barnootaa waliin filatamanii jiru. Kanuma bu'ura godhachuudhaan mata duree kana keessatti qbxiiileen ijoon ilaallaman maalummaa, gosoota, moggaasa caasaa fakkeenya caasaa himaa, tokkummaafi garaagarummaa, ciminaafi hanqinoota caasaa himaa kitaabilee wabiifi barnoota Afaan Oromooti. Haata'u malee qorannoo kana keessatti sababa hanqina yeroofi maallaqaa irraan kan ka'e caasaa dhamsagaa, dhamjechaa, jechaa, gaaleefi ciroo, akkasumas kitaabileen wabiifi barnootaa Afaan Oromoo baay'een isaanii osoo hin sakatta'amin hafanii jiru.

1.6 Hanqina Qorannoo

Kaayyoon qorannoo kanaa haala hojiirra oolmaa caasaa himaa kitaabilee wabii, kitaaba barnootaafi silabasii barnootaa xiinxaluu ture.

Haata'u malee silabasiifi kitaabni qajeelcha barsiisaa Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} Aanaa qoratiichi jiraatu irraa dhabamuun hanqina isa guddaadha. Rakkoo kana furuuf qoratiichi waajjira barnoota godina Shawaa Kaabaafi Aanaalee ollaa kanneen akka Aanaa Giraar Jaarsoo, Hidhabuu Abooteefi Aannaa Yaayyaa Gullallee irraa barbaadee waan dhabeef kitaaba barnootaafi kitaabilee wabii irratti qorannoo geggeesse jira. Kana malees, ifaanifi tajaajilli intarneetii, kitaabileen wabiifi qorannoon mata duree kanaan walfakkaatan aanaa qoratiichi jiraatu irraa dhabamuu, akkasumas qorannichi hojii idilee hojjechaa waan geggeeffameef hanqinni yeroofi baajataa kan muul'atan yoo ta'u, qorataan hanqinoota kanneen keessa darbee kaayyoo isaa galmaan gahuu danda'eera.

Rakkoo ibsaa darbee darbee adda ciccitu furuuf, Waajjirri Siivil Sarvisii aanichaa jeneretara waan qabiniif isaan heyyamsiisuun 'Lap top' chaarjessuun itti fayyadamee jira. Dabalataanis rakkoolee kitaabilee wabiifi yeroo furuuf heyyama yeroo gabaabaa

mana barumsaa irraa fudhatee Yuuniversiitii Finfinneetti deddeebi'uun qorannichi akka milkaa'u ta'eera. Rakkina gama interneetii fayyadamuun qoraticha muudateef immoo aanaadhaa gara godinaatti deddeebi'uun kan fayyadame yoo ta'u, hanqina baajetaan walqabatee uummameef galii ji'aan argaturraa qusatee itti fayyadamuu danda'eera.

1. 7 Qindaa'ina Qorannoo

Qorannoon kun boqonnaalee shanitti qoodamee dhihaate. Boqonnaa jalqabaa/tokkoffaa keessatti ariirata, ka'umsa, barbaachisummaa, daangaa, hanqinaafi qindaa'ina qorannichaa ibsuutu dhihaate.

Boqonnaa lammaffaa keessatti sakatta'i barruu kan dhiyaate yemmuu ta'u, hojiirra oolmaa caasaa hima Afaan Oromoo ilaalchisee yaada beektonni afaanii kennaniifi ogbarruu firoominaa ykn sakatta'a barruu walfakkii mata durichaan walitti dhiheenya qaban irratti qorannoowwan geggeeffamantu dhihaate

Boqonnaa sadaffaa keessatti beedduuba, saxaxaafi mala qorannichaatu ibsame. Qorannichi gosa qorannoo ibsaa kan mala sakatta'iinsaadeemsifameedha. Kutaa kana keessatti malli irraawwatamni qorannoos, maddi odeeffannoo, iddatteessuu, meeshaaleen funaansa odeeffannoofi, malli qaaccessa odeeffannoo ibsameera. Boqonnaa afraffaa keessatti qaaccessaafi hiika odeeffannootu dhihaate. Dhuma boqonnaa qorannichaa, boqonnaa shanaffaa keessatti immoo qaaccessa taasifame irraa ka'uun cuunfaa/guduunfaa/, argannoofi yaboon dhihaate

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

2.1 Hima

Cook (2003:26) himaaf yemmuu hiika kennu, "Sentence is defined as containing a complete thought and was composed of subject about which something is said and predicate, about the subject" jedha. Yaada hayyuu kanaa irraa kan hubatamu hima jechuun ergaa guutuu dabarsuu kan danda'u, mathimaafi gochima kan of keessaa qabuudha. Haaluma walfakkaatuun, Crystal (1994:216) fi Lyons (1968:194) yemmuu ibsan hima jechuun yoo xiqqaate mathimaafi gochima qabaachuu qaba jedhu. Bu'uruma kanaan uunkaalee xiinqooqaa xixiqqaan waliin ta'uun caasaa isaanirra guddaa tokko ijaarratu. Caasaan hundarra guddaa kan ergaa guutuu dabarsuu danda'u kun immoo hima jedhama. Kanaafuu himni gama caasaatiinis ta'ee hiikaatiin kanneen biroo ni caala jechuudha. Gama caasaatiin yoo ilaalle, miiltoon himaa gaalee maqaafi gaalee gochimaati. Kana jechuun, yoo xiqqate himni tokko gaalewwan handhuura ta'an kana lamaan irraa ijaarrama jechuudha. Hayyootni caasluga duudhawaa, himni tuuta jechootaa kan matimaafi (subject) guutuu (complement) qabu ta'ee ergaa guutuu (complete though) tokko kan dabarsuudha jechuun hiiku. Kaan immoo, matimaafi kutima (predicate) kan ofkeessaa qabu caasaa olaanaa akka ta'e ibsu. Hiikawwan kana keessatti guuttuu, erga guutuufi kutima agarra (Addunyaa, 2012:265).

2.1.1 Hiikafi Caasaa Hima Salphaa

Himni salphaan ciroo of danda'aa tokko irraa kan ijaarramuudha. Caaseffama hima salphaa Afaan Oromoo ilaalchisee Catherine (2001: 99) "The normal word order of a main clause in Oromo is: subject, object, verb" jettee ibsiteetti. Kun caaseffama liixxaa haata'u malee himootni Afaan Oromoo karaa adda addaa akka caaseffamuu danda'anis itti dabaluun ibsitee jirti. Caaseffama kana keessatti garuu gochimniifi antimni calqaba himaa irratti galuu hin danda'an. Karaa biraatiin matimni antimaafi gochima gidduu galee hin caaseffamu.

Kana malees himni salphaan wantoota naannoo keenyatti argamaniifi jireenya keessatti dhugaa nu quunnamuu danda'an hima himuudha. Yaada kana ilaalchisee Fileen kitaaba isaa "Seerluga Oromoo" jedhu keessatti akka armaan gadiitti ibseera.

Dhugmeessa (affirmative) jechuun wanta dhugaa ta'e tokko yaada caasaa himaan ibsuu jechuudha. Kunis himeen kana jalatti dhihaatan gulummuu, irraawwatamaafi gocha tokkoon kan raawwatame kan ibsuudha. Kana jechuunis gocha sana kan raawwateefi gochi sun kan irratti raawwatame jechuudha. Karaa biraa immo gaaffileen dhugmeessaa yaada mormisiisaadhaan ijaarramuu nidanda'u (Filee, 2015:174).

Akka yaada armaan olii irraa hubachuun danda'amutti himni eyyamamaa mormii jalatti dhiyaatu gaaffii yookin yaada dhiyaatuuf deebii hin taane ykn “miti” kan jedhu dhiyeessa. Kana malees Addnyaan hiikafi caasaa hima eyyamamaa akka armaan gadiitti ibsa.

Himaamsi akaakuu leeximaa ta'ee odeeffannoo ykn laallee dabarsuuf kan fayyaduudha. Himni kun kanneen tuqaadhaan goolaban keessaa tokko yoo ta'u, fakkeenya armaan gadii hubannoo keenya ibsa. Akaakuun himaamsaa lamatu jiru. Isaanis, eyyentaafi (affirmative statement) hi'entaa (negative statement) jechuun addaan qooduu dandeenya. Hunduu odeeffannoo kennaniin garaagara (Addunyaa 2012:273).

Akka yaada armaan olii irraa hubatamutti, himni eeyyamamaa akaakuu hima salphaa ta'ee kan tuqaadhaan goolabamuufi akkasumas, odeeffannoo kennan irratti hundaa'uun eeyyentaafi hi'entaa jedhamuun adda qoodamu.

Dabalataanis hayyuun Larsen-Freeman(1991) akaakuu hima salphaa keessaa raajeffannoo yoo ibsu, “Exclamatory sentences show surprise and end with an exclamation mark. They can begin with or how.” Yaadni kun himni raajeffannoo dinqisiifannaa, aarii, jajuu kan ibsu yoo ta'u, dhuma isaa irraa kan mallattoo raajeffannoo qabu ta'uu agarsiisa. Kana malees Addunyaan (2012) himni kun yaada nama ajaa'ibu, gaddisiisu, gammachiisu, safuu.. kan ittiin ibsaniidha jechuun ibsa. Fakkeenyaaf, Nan badekaa! manakoo saaman! Maal garaan akkas waldhabe! Ajab! kun jiruudhaa!. Himootni kunneen hundinuu raajeffachuuf dhihaatan. Himni jalqabaa rifachuu agarsiisuuf kan dhihaate yoo ta'u, himoonni itti aanan immoo dinqisiifachuuf dhiyaatan. Kanaafuu himni raajeffannoo raajeffachuuf, jajuu, rifachuu agarsiisuuf tajaajila. Kanaafis mallattoo raajeffannoo of irraa qaba. Himni ajajaas akaakuu hima salphaa keessaa isa tokkoodha. Hiika hima ajajaa ilaalchisee, Harmer (1987) “Imperative sentences usually do not have a subject; they are used to give instructions or commands.” Akka ibsa kanaatti himni ajajaa qajeelfama ykn ajaja kan dabarsu yoo ta'u, matimni isaa garuu kallattiin muul'achuu dhiisuu danda'a.

Akaakuu hima salphaa keessaa kan biroo immoo hima gaaffiti. Gaaffimni waa'ee waan tokkoo odeeffannoo barbaaduuf akaakuu himaa itti fayyadamnuudha. Himni tokko mallattoo gaaffii ofirraa qabaannaan gaaffima. Kana malees, jechoonni gaaffii kanneen akka maali? Yoom? Attamitti? Eenyuf? Fiwkf gaaffima ta'uu himichaa agarsiisu. Fakkeenyaaf, Eenyutu balbala rukkute? Caalaan maal nyaate? Hawwiin kitaaba maal goote? Tufaan meeqaan kitaaba bite? Gaaffima ta'uu himoota kanaa jiraachuu mallattoo gaaffiifi jechoota gaaffii kanatu muul'isa. Hundinuu odeeffannoo garaagaraa barbaada. Himni jalqaba irraa matima, inni itti aanu immoo, antima addaan baafachuuf carraaqii godhamu waan ta'eef gaalee maqaati jechuu dandeenya. Kanaaf gaalee gochimaati. Caasaan dhumarraas irraas, ammana (qarshii kudhaniin, lamaan, dhibbaan) jedhaman waan barbaaduuf gaalee durduubeeti. Kana malees, Afaan Oromoo keessatti haalli gaaffii bifa biraa qabaachuu mala. Fakkeenyaaf Sangaan fayyeeraa laata? Eenyu dideree? Himoonni kunneen lamaan immoo, paartikiloota (-ree, laata) jedhamaniifi mallattoo gaaffiitiin gaaffima ta'uun isaanii nibeekama. Gabaabumatti, leeximni gama caasaafi tajaajilaatin nixiinxalama. Gama caasaatiin gochima tokko qabaachuu qaba. Kana jechuun handhuura himichaa kan ta'an, gaalee maqaafi gochimaa, miiltoowwaniifi murteessituu akaakuufi sadarkaa garaagaraa fudhatanillee, akka miiltootti ciroo hinfudhatan jechuudha. Kanaafuu, ciroon firoomseefi guuchisaa, akaakuu hima kanaa keessatti iddoo hinqaban. Tajaajilaan immoo, leeximni ajajuuf, odeeffannoo dabarsuuf (ta'umsa wayii, raawwii wayii, jiraachuu wayii, raajeffachuufi wkf) ooluu danda'a Addunyaa(2012).

Payne (2006:119) "...to ask question, we use one of the six types of interrogative sentences, including yes/no questions, declarative questions, alternative questions, tag questions and rhetorica questions". Akka waraabbii kanarraa hubatamutti hima gaaffii karaa jahaan dhiheessuun ni danda'ama, kunis gaaffiile eyyee/mitii, gaaffilee bifa hima eyyamamaa, gaaffilee filannoo yaadaa agarsiisan, gaaffiilee yaada faallaafi/tag questions/, gaaffiilee jechoota gaaffii ykn deebii bal'aa barbaadan /wh- questions/ ofkeessaa qabaniin ibsamuu nidanda'a. Karaa biraatiin himni salphaan hima gochimaa ta'uu ni danda'a Himni kun gochima ta'umsaa bu'ureeffachuun ta'umsa waan tokkoo quba nu qabsiisa. Ta'umsis akaakuu odeeffannoo keessaa tokko waan ta'eef, karaa biraatiin himaamsa jala galuu danda'a. Fakkeenyaaf, Caalaan barsiisaa ta'e, Oromiyaan biyya Oromooti. Caalaan barsiisaa, Oromiyaan biyya Oromoo ta'uu isaanii himoonni kun lamaan ifatti nutti himu Addunyaa, (2012). Raawwimni akaakuu hima

leexaa (salphaa) ta'ee kan raawwii wayii agarsiisudha. Raawwiin namicha raawwate irraa gara isa irratti raawwatameetti darbuu ykn darbuu dhiisuu mala. Himoonni kanaa gadii yaada kana dhugoomsu. Fakkeenyaaf, Barsiisaan gara mana barumsaa deeme, Kennataan kitaaba barreesse. Gochawwan lamaan jalatti raawwataman, deemuufi kitaaba barreessuudha. Inni duraa kallattii yoo agarsiisu, gochaan deemuu waan irratti darbe waan hinqabneef, hafoodha. Kan itti aanu immoo, hojiin barreessuu Kennataa irraa gara waraqaatti darbee kitaaba ta'uu isaa waan muul'isuuf antima qaba. Haata'u malee, lamaanuu raawwii agarsiisuu. Fakkeenyaaf, Daakuun nibukaa'e. sibiilli nidiimate, hattootni ni qabaman. Gosni himoota kanaa taasifamaadha. Akkuma olitti kaasne adeemsa darbiinsaatiin kan argaman ta'ee caasaa irranaa keessatti kan dhimma itti baanudha. Matimni himoota kunneeniii, caasaa liixaa keessatti argamu Addunyaa, (2016).

2.1.2 Hiikafi Caasaa Hima Dachaa

Hayyuun Halliday, M, A, K. (1994) "A compound sentence refers to a sentence made up of two independent clauses (or complete sentences) connected to one another with a coordinating conjunction." Akka waraabbii kun agarsiisutti, himni dachaa hima ciroo of danda'aa ykn himoota sasalphaa lamaafi isaa ol of keessaa qabuudha. Akasumas walqabsiistota of danda'aan kan walitti hidhaman ta'uu nuhubachiisa.

2.1.3 Hiikafi Caasaa Hima Xaxamaa

Himni xaxamaan ciroo of danda'aa tokkoofi ciroo hirkataa tokkoofi isaa ol kan ofkeessaa qabuudha. Lammiifi kanneen biroo (1998) yaaduma kana yoo cimsan, "xaximni ciroo of danda'aa tokkoofi ciroo hirkataa tokko ykn gaalima hirkattootaa hedduuraa caaseffamuu nidanda'a. Xaximoonni ciroo of danda'aa adda addaa walqabsiistota ciroowwan walqabsiisuudhaan caaseffamuu nidanda'u. Fakkeenyaaf, erga Hirkoon deemee Baay'isaan dhufe. yennaa Biiftuun sa'a elmitu Tolaan dallaa ijaara. Xaximootni fakkeenya armaan olii keessatti caaseffaman gaalimmoonni mmuummichaa ykn ciroo of danda'aafi hirkattootni ykn ciroo hirkataa walqabsiistota hirkataadhaan walqabsiifaman. Walqabsiistuwwan kunneen matima gaalima hirkataa dura ykn booda caaseffamu. (Lammiifi kaawwan, 1998).

2.1.4 Hiikafi Caasaa Hima Dachaa Xaxamaa

Himni dachaa xaxamaa ciroo of danda'aa lamaafi isaa oliifi ciroo hirkataa tokko

yookin isaa ol kan ofkeessaa qabuudha. Waraabbiin armaan gadiitis yaada kana dhugoomsa.

The compound-complex sentence consists of two or more independent clauses and one or more dependent clauses. This syntactic shape is essential in representing complex relationships and so is frequently put to use in various forms of analytical writing, especially in academic writing. It is also probably true that the ability to use compound-complex sentences elevates a writer's credibility: it demonstrates that he or she can bring together in a single sentence a range of different pieces of information and order them in relationship to each other (Greenbaum,1988:98).

2.2 Yaad-rimee Caasaa

Nasir,(1972) caasaan hiika bal'aafi dhiphaa qabaachuu isaa ibsa.Hiikni caasaa inni dhiphaan kaayyoofta toftaa afaan barsiisuu duubatti hafaafi mala jechoonni adda addaa hima sirrii ta'e ijaaruuf qindaa'an irratti kan xiyyeeffatuudha.Kana malees dameewwan afaanii keessaa hima irratti kan xiyyeeffatuufi caasaa afaanii isaan xixiqqoodhaaf xiyyeeffannoo kan hin kenninee ta'uu isaati. Kanaaf akkaataa hiika kanaatiin kaayyoon barnoota caasaa himoota sirrii ta'an ijaaru danda'uudha (Nasir,1972).

Ur,(1996) yaaduma kana yemmuu cimsu “Structurer is some times defined as the way the words are put together to make correct sentences,”jedha.Akka waaraabbii kanaatti xiyyeeffannoo guddaan adeemsa baruufi barsiisuu keessatti kennamu haala qindoomina himaa waan ta'eef barattoonnifi barsiisonni waliin dubbii yookiin shaakala dubbiitiif bakka hin kennan.Haata'u malee gosti hiika caasaa kun akka Atkinsfi kanneen biroo (1995) fi Nasir (1972) jedhanitti adeemsa baruufi barsiisuu afaanii keessatti gahee mataa isaa qaba.Kunis walitti dhufeenyi jechootaa hiika yookiin ergaa tokko dabarsuuf baa'yee barbaachisaa akka ta'e kan hubachiisudha.

Hiikni bal'aan immoo caasaa afaanii xiqqaadhaa hanga guddaatti jiran irratti kan xiyyeeffatuudha.Kana jechuunis sirrummaa qindaa'ina kutaalee afaani irratti qofa kan xiyyeeffatu osoo hin taane waa'ee hiikatis kan kaasudha (Ur, 1996).Akka yaada hayyuu kanaatti rakkooleen walquunnamtii afaan lammaffaa keessatti muudachuu danda'an garaagarummaa hubannoo caasaa irraa kan maddaniidha.Hiikni kunis gaaffilee,”wantootni hiika caasaa dhiphaafi isa bal'aa walfakkeessu maali?” qabxiiwwan gargar isaan taasisan maalfa'i? jedhan deebisuu kan

danda'uudha.Qabxiileen akaakuu hiikaa kana lamaan walitti fidan keessaa inni tokko,himni akka qaama afaanitti fudhatamuufi tartiibni jechootaa bakka guddaa qabaachuu isaati.Akka hiika kanaatti caasaan afaanii martuu erga hiika qabaatanii (sagaleerraa hanga qaamota isaa oliitti jiran) fudhatama qabu. Kana malees hiikni kun walitti bu'iinsa yaaxxinoota afaan lammaffaafi isa duraa kan salphisuudha (Nasir1972).Dabalataanis Barnoota afaanii keessatti seera afaanii eeganii fayyadamuufi waliigaltee uumuu irratti kan xiyyeeffatuudha. Haata'u malee rakkoo guddaan ilaalcha kanaa seerri altokko caasaa tokko keessatti fayyadu si'a biroo seeran ala ta'uu isaati(Atkinsfi kanneen biroo, 1995).

2.2.1 Gahee Caasaan Barnoota Afaanii Keessatti Qabu.

Brumfit (1991) akka ibsetti gahee caasaan barnoota afaanii keessatti qabu ilaalchisee yaada lamatu jira.Isaan keessaa inni tokko caasaan barnoota afaanii keessatti bakka guddaa qaba kanneen jedhaniifi adeemsa waliigaltee uumuu keessatti kan baa'yee fayyaduu waan hin taaneef xiyyeeffannoo guddaa kennuufin hin barbaachisu kan jedhaniidha. Gareen caasaadhaaf bakka guddaa hin kennine kun afaanichaan dubbachuu malee caasaa isaa barachuun akka hin barbaachifne yoo ibsan, caasaa barachuun ni barbaachisa warri jedhan ammoo barataan caasaa waa'ee afaan sanaa hin beekne afaanichas akka hin beekne ibsu.

Walumaagalatti barnoonni caasaa barnoota afaanii keessatti bakka guddaa akka qabu hayyoonni garagaraa ni ibsu.Kunis dandeettii afaanii kamiifuu barbaachisaa ta'uu isaa irraan kan ka'e xiyyeeffannoon barnoota caasaa dandeettiifi seera afaanii irratti ta'uu akka ta'uu qabu Getaachoon (1995),(Lagget,(1988)fiCorder,(1973)wabeeffachuun ibseera.Dabaltaanis akka ibsa hayyuu kanaatti caasaan akkaataa afaan ittiin hojjatu kan qaacceessu waan ta'eef jechoota afaan keessatti hojjiirra oolan hunda uunkaa isaan qabaniifi akkaataa hawaasni afaan sanaa haala hiika qabeessa ta'een dubbiiifi barreeffama ittiin ijaaru ibsu barattootatti kan agarsiisu waan ta'eef faayidaan isaa guddaa akka ta'e ibseera. Kanamalees faayidaa caasaa ilaalchisee, Harmer,(1991) fayyadamtoota afaanii ciccimoo ta'aniif beekumsi caasaa bu'uura akka ta'ee fi beekumsichi barattootaafis barbaachisaa ta'uusaa kan agarsiisu akka ta'e ibseera.Dimshaashumatti yaadni kun,karaa sirrii ta'een ergaa dabarsuuf beekumsi caasaa faayida qabeessa ta'uusaa kan ibsu ta'uu isaati.

Dabalataanis Ur, (1988) yaada kana akka armaan gadiitiin ibseera.

There is a set of rules which governs how units of meanings may be constructed in any language. We may say that a learner who knows grammar is one who has mastered and apply these rules to express him or herself in what could be considered acceptable language forms.
(Ur.1988:4)

Akka waraabbii kanarraa hubatamutti dandeettii caasaa goonfachuun seera afaaniitti fayyadamuun akka gaaritti of ibsuu kan dandeessisuufi dandeettiwwan broottillee sirriitti fayyadamuuf riiqicha ta'ee kan tajaajiluudha. Kanamalees, beekumsi caasaa dandeettii barreeffamaa gabbifachuu keessatti gahee guddaa kan qabu ta'uusaa, Raimes, (1983) fi Stoddard, (1981) ni ibsu. Walumaagalatti afaan barreeffamaa uunkaa dhaabbataa ta'e akka barbaadu erga ibsanii booda haala bu'a qabeessa ta'een barreessuun ogeessa (eksipartii) kan barbaadu ta'uu baatuyyuu caasaa seeraan beekuun yaada tokko haala qindaa'ina qabuufi ifa ta'een dhiheessuun adeemsicha akka salphisu ibsu. Kunis afaan kan caasseffamu seerarratti hundaa'uun akka ta'eefi seerota hin beeknu taanan walii galuun rakkisaa akka ta'e, akkasumas seerotaan alatti dubbiis ta'ee barreeffamni bu'a qabeessa ta'uu akka hin dandeenye kan ibsuudha.

Hayyoota barnoonni caasaa, barnoota afaanii keessatti gahee guddaa qabaachuusaa ibsan keessaa Ellis, (1990) adeemsi caasaa barsiisuu dhaabbataa ta'e cimuu akka qabuufi qophii sirna barnootaa keessattis calaqqisuu akka qabu, akkasumas haala gahumsa barattoonni afaan irratti qabaniin yommuu ilaallamu bu'aa guddaa qabaachuu isaa qorannoo isaatiin erga ibseen booda gaaffii "Caasaan barnoota idileettiin cimee kennamuu qabaa? jedhuuf deebii eeyyee jedhu deebisuun barbaachisummaa isaa mirkaneessera. Dabalataanis caasaan addatti ibsamuun yookiin qophii barnootaa keessatti irratti xiyyeeffachuun dhiheessuun barbaachisaa waan ta'eef barattoonni addaan baasanii beekuu akka qaban ni ibsa. Yaaduma kana Ur, (1988:4) yoo cimsu "There is no doubt that knowledge explicit or implicit of structure rules is essential for the mastery of a language: you can't use words unless how they should be put together" jechuun ibsa.

Waraabbii kanarraa kan hubatamu beekumsi caasaa dandeettii afaanitti haalan fayyadamuu goonfachuuf barbaachisaafi bu'uura ta'uusaati. Walumaagalatti hayyoonni garaa garaa caasaan barnoota afaanii keessatti bakka guddaa qabaachuu

isaa ibsuun waliigaltee bu'a qabeessa ta'e taasisuu keessatti beekumsi caasaa barbaachisaa ta'uusaa agarsiisaniiru. Kanaafuu haalawwan waliigaltee ittiin ijaarramu keessaa tokko caasaa ta'uusaa yaada hayyoota kanniinirraa hubachuun ni danda'ama.

2.2.2 Gahee caasaan Afaan Dhalootaa Barachuu Keessatti Qabu

Namoonni sababii afaan dhaloota isaanii barataniif qabu. Jalqaba yaada kan ittiin guddifatan, muuxannoo isaanii kan ittiin gabbifatan, hawaasa isaanii kan ittiin ijaarratan, seerota kan ittiin tumatan, duudhaa yaadaafi abdii kan ibsatan afaan isaanitiin waan ta'eef yoo ta'u .kanarra darbee ammoo afaan dhalootaa kan hawaasichi waliiniifi walqixxummaan maatii isaafi maatiin alatti akka garaasaa ittiin waliigalu akkasumas, meeshaa aadaa ,barsiifata ,duudhaasaa dhaloota dhufuuf ittiin dabarsuudha. Dabalataanis, gareewwan hawaasa garagaraa eenyummaa isaanii kan ittiin ibsatan, kaanirraa kan adda ittiin ofbaasaniidha. (Hawaaz, 2000).

Daa'imman afaan dhalootaasaanii akka baratan jajjabeeffamuu qabu. Sababni isaas ofitti amanuu akka horatan ofiifi kanneen birootifis kabaja akka kennaniifi dinqisiifatan, hawaasa aadaan hedduun keessatti argamu keessatti waan isaan adda baasu akka hubatan isas akka kabajaniifi dinqisiifatan waan isaan fayyaduufi gaaffilee dhuunfaa naannoofi hawaasaarratti ka'aniifis deebii gahaa argachuuf kan isaan gargaaru waanta'efi. Kanaafuu afaan barachuun mirga afaan ofii barachuu kan kennu ta'uun alatti faayidaa diinagdee ,siyaasa, hawaasummaafi xinsammuus niqabaata. Kanarraa kan ka'e barattoonni afaan dhalootaa barachuuf gara mana barumsaa deemuun akka isaan barbaachisu dubbachuun nidanda'ama. (Hawaaz, 2000)

Daa'imman kamiyyuu afaan dhalootaa barachuuf gara mana barumsaa osoo hindeemin dura gahumsa afaan dhalooa isaanitti fayyadamuu niqabaatu. kana jechuun caasluga afaanichaa ni beeku jechuudha. Dhugumatti akka dandeettiifi beekumsa barnootaan argame sanaatti dameesaa adda baasanii maqaan waamuun, xummura, maqaa hinjedhiin malee dogoggorri yogguu uumamu kan itti dhagahamuufi karaa isaanitiinis kan sirreessan akka ta'e akkasumas kamtu dursee kamtu akka itti aanuus kan baran ta'uusaanii hayyoonni akka (Greenbaum, 1988), (Hallidayfi kanneen biroo 1964) ni ibsu. Haata'u malee afaan dhaloota isaanii mana barumsaatti karaa idilee ta'een barachuun isaanii dandeettii itti fayyadaminsa afaanii gabbisuufi sirriitti

beekuun ga'umsaafi too'annaa fooyya'aa ta'een itti fayyadamuu isaan dandeessisa. (Greenbaum, 1988)

Akka Hallidayfi kanneen biroo (1964)tti afaan dhalootaa barsiisuuf haalawwan akka qajeelfama ijootti lakkaa'aman kanneen akka,haala dhiheenya bu'aawaa (productive), ajaja (prescriptive)fi ibsituu (descriptive) fayyadamuun gaaridha. Tasfayeen, (1981) waa'ee isaan kanniin yoo ibsu, haala dhiheenya bu'aawatiin barsiisuun barataan tajaajila afaan dhalootaa caalatti akka gabbifatu kan gargaaruufi bal'inaan kan ibsamus dubbiifi barreeffamaan akka ta'eedha.Bu'aawaa jedhamuun isaas barataan ofiin burqisiisee kan dhiheessu waanta'eefi jedha.Haala ajajaatiin afaan barsiisuun ammoo akkuma maqaa isaarraa hubatamutti adeemsa barumsaa keessatti kana jedhi kana hin jedhiin kan jedhuudha. Akka dura ibsamee turetti daa'imman yogguu gara mana barumsaatti dhufan haalli haasawaa garagaraa naannoo isaaniiirraa itti baranii dhufan ni jiraata.Mana barumsaa keessatti garuu haala wanta jedhamuufi jedhamuu hinqabneerratti sirreeffama itti fudhatan yogguu muudatu haala dhiheenya ajajaa kanatti kan ramadamu ta'a.Bal'inaan garuu malli kun afaan dubbiifi barreeffamaa adda baafachuun afaan waliigaltee guyyuufi haala waliigaltee hawaasaa adda baafachuuf kan tajaajilu ta'uusaa ibsa.Inni biroo haala dhiheenya ibsituu yogguu ta'u akka hayyuun kun ibsutti amalli haalli dhiheenya kun addatti ittiin beekamu qaaccessa afaaniirratti xiyyeeffachuusaa yoo ta'u dameewwan afaanichaa garagaraa qaaccessuun waa'ee afaanichaa kan barsiisudha.Kanaafuu haala dhiheenya kanaan afaan barsiisuun caasluga afaan barnootaaf dhihaate sanaa agarsiisaa dhiheessudha.Kana jechuunis haala ijaarsa jechootaa haala caasaa himaafi hiika galumsa jechootaa,sadarkaa sadarkaadhaan adda baasanii himuudha. Kunis amala sagalee, olka'iinsafi gadbu'iinsa sagaleefaa kan dabalatuudha.

Hallidayfi kanneen biroo (1964) qajeelfamoota armaan gadii afran hojiirra oolchuun akka barbaachisu ibsu.Qajeelfamoota kanniin keessaa inni jalqabaa waa'ee barumsaa yoo ta'u namni kamiyyuu afaan isaa akkamitti akka hojjatu beekuun barbaachisaa akka ta'e kan ibsuudha.Lammaffaan haala galumsaa ta'ee namni kamiyyuu afaan isaatiin haala bu'a qabeessa ta'een itti fayyadamuu kan barbaadu ta'uusaa kan ibsuudha.Sadaffaafi araffaan duudhaan isaanii kan ibsamu karaa alkallattiitin yeroo hojiirra oolu akka ta'e kan ibsuudha.Kanamalees afaan dhalootaa beekuun afaan alaa barachuufi hogbarruu hubachuuf akkasumas dinqisiifachuuf humna gahaa kan uumu

akka ta'e ibsu.Kanaafuu afaan dhalootaa barachuun barbaachisaadha jechuun ibsuurra darbee wiirtuu jireenya isaanii akka ta'e ibsuun guduunfuun nidanda'ama.

Walumaagalatti faayidaawwan gurguddoo barnoota afaan dhalootaarraa argaman dimshaashessuun yoo ilaallu barattoonni waa'ee naannoo isaaniifi addunyaa itti jiraatanii akkasumas wantoota waliigalatti beekuu qaban keessaa waa'ee uumamaafi tajaajila afaanii beekuun isa tokkoodha.Barataan afaanii, afaan dhalootaatti fayyadmuun naannoosaafi of ibsuu danda'uurra darbee haalli tokkoon tokkoon namoota afaanitti fayyadaman sadarkaa muraasanis ta'u kan biroorraa adda ta'uusaafi garaagarummaan haala afaanitti fayyadamuu kunniin walitti dhufeenya kaan waliinii kan agarsiisan ta'uun isaanii faayidaa barnoota afaanaichaarraa argamuudha. (Greenbaum 1988) .

Afaan dhalootaa barachuun barattoonni itti fayyadaminsa afaanii haalaafi akkaataa galumsaatiif mijataa ta'e akka guddifataniifi babal'ifatan isaan gargaara. Kanamalees, walittidhufeenya hawaasa waliin qaban keessatti bu'a qabeessa ta'uu akka danda'aniifi mala waliigaltee seera qabeessa ta'e akka qabaatan taasisa. (Greenbaum, 1988).

Afaan dhalootaa kan horatamu yeroo daa'imummatti afaanichatti saaxil bahuuni. Barreessuufi dubbisuun dandeettiwwan turtiin booda mana barumsaatii argaman yoo ta'an afaan dubbiiifi afaan barreeffamaa adda baasuufi fayyadamuun kan dhufu kanatti aansuun sababa barnootaatiini. Bu'uurri barnoota caaslugaa,mana barumsaatti dhihaatutis hariiroo qindaa'ina sagalee,jechootaafi hiikni waliin qabuuti.Kanarraa kan ka'e haala guuboo jechootaatti itti fayyadamu barachuun hiika jechootaa walfakkaatoo barbaadu.Kunis dandeettii afaanii guddisuun alatti dandeettiin barreessuufi dubbisuu guddisuuf kan gargaarudha.Haala qindaa'ina afaan dhalootaa barachuun seera jechi ittiin caseffamu (word order)fi haala walqabsiistonni itti galan sirriitti hubatanii mala barreessuu (written style)akka guddifataniif gargaara. (Greanbaum 1988).

Beekumsi caaslugaa adeemsa baruufi barsiisuu keessattis faayidaawwan qabu ni jira. kanneen keessaa inni tokko hojii barreessuufi dubbisaanii hubachuu yoo ta'u,wantoota daree keessatti barreeffamaanis haata'u osoo hin barreeffamiin dhihaatan keessatti hojiin akkaataa galumsa walmakaa hiikuufi hubachuu baay'inaan

hojii caaslugaati.Dabalataanis sirna tuqaalee ta'uu qabu barreeffama keessatti fayyadamuuf barbaachisaadha.Waliigalatti afaan dhalootaa barachuun afaan alaa barachuufis akka gargaaruu Greanbaum (1988) ibseera.

Yaada barnoota afaan dhalootaa ilaalchisee ka'e yoo guduunfinu, daa'imni mana barumsaa gale dubbisuufi barreessuu qofa osoo hin taane dhaggeeffachuufi dubbachuus akka baratuufi sirriittii itti fayyadamuu irraa eegama. Gahumsa akkanaa argachuuf ammoo amala afaanichaa beekuun ni barbaachisa.Dhimmoota barnoota afaan dhalootaa barbaachisaa taasisan keessaa inni tokko beekumsa barattoonni waa'ee uumamaa yookiin amala afaan isaanii qabaachuun irraa eegamuudha. (Hallidayfi kanneen biroo 1964).

Geetaahun,(1993),Corder,(1973) wabeeffachuun yaaduma kana yoo cimsu kaayyoo guddaan barnoonni caaslugaa barattoota afaan ittiin hiikkataniif dhihaatuuf afaanichaan dubbachuu akka danda'aniif osoo hintaane akka waa'ee afaanichaa dubbachuu danda'aniifi.

Itti fayyadaminsa afaanii haalawwan garagaraa keessatti hojiirra oolan adda baasanii seeraan itti fayyadamuun hawaasa keessatti jireenya mijaawaa jiraachuun akka danda'amuuf kan gargaaru waanta'eef seerasaa eeganii afaanichaan tajaajilamuun dirqama ta'a.Karaabiraatiin barnoota afaan dhalootaa keessatti ijoo kan ta'e barnoonni dubbisuufi barreessuu, malleen dubbisuufi akkaataa galumsa garagaraatiif barattoota waan saaxiluuf dubbisaa gaarii akkasumas barreessaa gaarii akka ta'an isaan gargaara (Greenbaum, 1988).

Kanaafuu caasluga afaan dhalootaa barachuun akka waliigalaatti barattoonni garaagarummaa naannoo,sadarkaa diinagdee,gareewwan hawaasummaafi sadarkaa barumsaa yookiin walitti makamuu jarreen kanarraa kan ka'een haala fayyadama afaanii alidilee ta'erraa bahanii haala fayyadama afaanii idilee ta'e akka baraniifi haalli fayyadama afaan isaanii kan hammayyoomee akkasumas saffisaa akka ta'u, gahumsi waliigaltee uumuurratti qaban guddatee hawaasa keessatti hirmaannaa barbaachisaa ta'e akka qabaatan dandeessisuu bira darbee barnoota afaan lammaffaatifuu shoora mataasaa akka qabu dura ibsameera. (Greenbaum, 1988).

Caasaan afaanii karaa garaagaraatiin dhiyaachuu ni danda'a.Bu'uruma kanaan Harmer, (1995) akka ibsetti haallawwan dhiheenya qabiyyee caasaa barnoota kan

jedhaman haala dhiheenya dursanii fakkeenya shaakalsiisuun seera baarsiisuu ykn seera dura barsiisuun fakkeenya shaakalsiisuu,haala dhiheenya bu'aa,haala dhiheenya quunnamtiifi haala dhiheenya caasaa akka dandeetititti dhiheessuun fayyadamuun barbaachisaa akka ta'e hayyuun kun ibseera.Dabalataanis iftummaa, dhugummaa, barbaachisummaafi madaalawaa ta'uu akka qaban itti dabaluun addeessera.

Haalawwan dhiheenya bu'uura ta'an keessaa inni tokko haala dhiheenya dursanii fakkeenya shaakalsiisuun seera barsiisuuti.Qabiyyee caasaa haala dhiheenya kanaan barattoonni gilgaalota erga hojjatanii booda seera isaa ofiin akka bira gahan taasisuudha (Cunning Worth 1995). Kana malees,haalli dhiheenya dursanii fakkeenya shaakalsiisuun seera barsiisuu barattoota hirmaachisuun,moodeela afaanichaa irra deddeebi'anii akka ilaalan kakaasuu,gochaalee waa qaacceessuu,walitti fiduufi addaan baasuufaa waan dabalatuuf fedhii barachuuf qaban akka dabalu kan gargaaruudha (Woods,1995).

Haalli dhiheenya inni lammaffaa ammoo seerri ifatti erga taa'een booda barattoonni caasaa afaanichatti haalaan fayyadamuun gilgaalota dhihaatan karaa shaakala too'atamaa ta'een kan hojjetaniidha (Freeman,1991).Haala dhiheenya kam wayya? Gaaffii jedhuuf hayyoonni deebii adda addaa qabu. Haala dhiheenya seera dura barsiisuun fakkeenya shaakalsiisuun barattoonni seera caaseeffama sanaa waa'ee haala galumsaafi hiika isaa ibsa ifa ta'e waliin waan argataniif barachuun itti salphata.Gama barsiisotaatiin immoo yeroo qusataaf. Keessattuu gaaffilee barattoonni caasaa ilaalchisee kaasaniif deebii kennuufi gargaaruuf karaa salphaa yoo ta'u, kaayyoon isaas barattoonni afaanicha waliigalteef fayyadamuu akka danda'an kan gargaarudha. Stern,(1992) akka saayinsii barnootaatti haala dhiheenya dursanii fakkeenya shaakalsiisuun seera barsiisuu barattoonni seera afaan isaanii ofiin akka shaakalan waan jajjabeessuuf filatamaa ta'uusaa ibsa.

Haata'u malee CunningWorth (1984) haalli dhiheenya gosa lachuu dadhabbinaafi cimina mataa isaanii waan qabaniif haala dhiheenya kanniin keessaa tokko fayyadamuun yookiin inni tokko isa biroo ni caala jechuun dogoggora akka ta'e ibsa.Kanaafuu lamaanuu waliin makuun fayyadamuun filatamaa ta'a jechuun ibsa.Walumaagalatti yaada ibsa kana irraa akka hubatamutti lamaan isaanitu walkeessa fayyadamuun barnooticha bu'a qabeessa kan taasisuudha.

Kana malees caasaan himaa akkaataa bu'aa irratti xiyyeeffateen dhiyaachuu ni danda'a. Xiyyeeffannoon isaas akkaataa ijaarsa uunkaa afaan kaayyeffame sanaa irrattiidha. Akkaataa kanaan adeemsa baruufi barsiisuu keessatti sadarkaa furtuu ta'an lama keessa darbuun barbaachisaadha. Inni calqabaa ciicata haara'a afaanii barachuu yoo ta'u kaayyoon isaa inni guddaan xiyyeeffannoo barataa ofitti harkisuun uunkaalee caasaa adda ta'an hubatamaa (noticeable) gochuudha. Lammaffaan ammoo haalli dhiheenya bu'aa bu'uureeffate barataan beekumsa afaanii seeraan akka ijaarratu kan taasisuudha. Kana malees barattoonni unkaalee afaanii tokko tokkoon adda baasanii akka ibsan, akka jijjiiran, deebisanii akka ijaaranii fi seerri caasaa akkamitti akka hojjeturratti hubannoo akka argataniif carraa kan kennuufidha (Batstone, 1994).

Akkaataa dhiheenya kanaatti maddi beekkumsaa barsiisaa waan ta'eef gaheen barattootaa xiqqaadha. Kanaaf mala kana qofatti fayyadamuun immoo sochii baruufi barsiisuu keessatti qabiyyee barnootaa kennamu galmaan ga'uun akka hin danda'amne hin danda'amneedha. Kana malees, hanqina malli kun qabu keessaa tokko barattootni qabiyyee barnootaa sana dareen alatti itti fayyadamuu dhiisuu isaaniti. (Atkins, 1995).

Akkaataan dhiheenya caasaa inni biraa immoo kan quunnamtii bu'uureeffateedha. Akka Batstone (1994) ibsetti, haalli dhiheenya quunnamtii/adeemsa bu'uureeffate barattoonni afaan sanatti fayyadamuun waliigaltee hiika qabeessa ta'e akka taasisan kan dandeessisuudha. Kana malees shaakala bal'inaan taasifamu keessatti barattoonni beekumsa caasaa karaa sirrii ta'een akka gabbifatan gargaara.

Naggaa leny (2007) yaada kan yoo ibsu yoo ibsu:

Mala quunnamtiin caasaa yeroo dhiyaatu afaanicha faayidaarra oolchuuf kaayyeffata. Kunis barattootni caasaa afaanichaatti fayyadamanii waan ibsuu barbaadan akka ibsuu danda'an shaakalsiisuudha. Kana jechuunis yeroo daree keessatti hojiirra oolchan seera afaanii qofaa qaacceessuurratti osoo hin xiyyeeffatin, gochaalee shaakalaa/ gilgaalota adda addaa qopheessanii dhiyeessuun barbaachisaadha Nagga leny (2007:14).

Mala kana keessatti caasaa barsiisuun unkaa ykn caasaa afaanichaa qofa osoo hin taane, seera afaanichaatti dhimma bahuun waliigaltee uumuu danda'uu irratti kan xiyyeeffatuudha. Haalli kun barattootni daree keessattis ta'ee, dareen alatti wal

quunnamtii taasisaniin caasaa kan wal irraa baratan ta'uu isaaniti. Kana malees adeemsa kana keessatti hirmaannaan barattoota olaanaa waan ta'eef maddi beekumsaa barsiisaafi barattoota akka ta'e ni hubatama. Kana malees garaagarummaa bu'uura haala dhiheenya bu'aafi adeemsa yoo ilaallu, inni jalqabaa uunkaarratti kan xiyyeeffatu yoo ta'u inni lammataa ammoo itti fayyadamiinsa afaanichaarratti kan xiyyeeffatuudha.

Kana malees Batstone, (1994) caasaan akka dandeettitti yemmuu dhiyaatu barattoonni caasicha akka hordofan irraa eegama. Yommuu gilgaalota hojjatanis haala itti fayyadaminsa afaanii irratti xiyyeeffannoo taasisu. Keessattuu gilgaalota dhaggeeffachuufi dubbisuu bal'inaan kennuudhaan hojiirra ooluu danda'a. Kaayyoon haala dhiheenya caasaa kanaa afaanichaa akka dandeettitti barsiisuu, garaagarummaa haala dhiheenya bu'aafi adeemsa gidduu jiru walmadaalawaa taasisuudha. Barattoonni qabiyyeewwan baratan irratti shaakala yemmuu taasisan too'annaa gahaan yoo hin taasifamne uunkaa caasaa baratan sana dhiisaa deemuu danda'u. Kanaafuu caasaan haala dhiheenya bu'aa bu'uureeffachuun dhihaatu carraan gara adeemsa bu'uureeffatetti deemuufi guddachuusaa xiqqaa ta'a. Kanarraa kan ka'e barattoonni akkaataafi hamma ta'uu qabuun beekumsicha qindeeffachuu waan hin dadeenyeef haala dhiheenya bu'aafi adeemsa bu'uureeffate gidduu hanqinni uumamu jiraachuu mala. Hanqina kana guutuun akka danda'amuuf haala dhiheenya caasaa akka dandeettitti dhiheessuun hojiirra oolchuun barbaachisaadha (Batstone, 1994).

Karaa biraatiin immoo caasaan haala ifaafi salphaa ta'een dhiyaachuu ni danda'a. Akka Harmer, (1987) fi Swan, (1994) ibsanitti qabiyyeewwan caasaa barattootaaf dhiyaataan, ibsoonni, fakkeenyonni, ajajniwwaniifi gilgaalonni ifaafi kanneen hin mamsiisne ta'uu qabu. Iftummaan akka jiraatuuf ammoo haala dhiheenya duraa duuba eeggate, fakkeenyota kan dabalate, qabxilee gurguddoof xiyyeeffannoo kan kennuufi dhimmoonni mamsiisaa ta'uurraa walaba ta'an jiraachuu qabu. Edge, (1993) yaaduma kana yogguu ibsu gilgaalonni daree keessattis haa ta'u akka hojii manaatti kennaman ajaja ifaa ta'e qabaachuu qabu. Gaaffileen gilgaalotni sun jalatti dhihaatan hunduu akkaataa ittiin hojjatamuu qaban ilaalchisee fakkeenyi ifa ta'e dhihaachuu qaba. Seeronni caasaa salphaa, ifaafi walxaxaa kan hintaane ta'uu qabu. Seeronni ifa ta'uu dhabuun, akkasumas haalli dhiheenya caasaa jechaafi himaa walxaxaa ta'uun ibsi waa'ee seerota sanaa irratti dhiyaate ifatti akka hin hubatamneef

danqaa ta'a. Kanaafuu iftummaan dhiyeenya caasaa keessatti qabxii ijoo xiyyeeffannoo guddaa barbaadudha (Swan,1994).

Qabiyyeen caasaa himaa kan dhugummaa of keessaa qabu ta'uu akka qabu hayyootni ni ibsu. Swan,(1994) akka ibsetti dhugummaan caasaa afaanii kan dubbataan afaan sanaa beeku qabiyyee barnootaa keessa galchuun dhiheessuu jechuudha. Haala dhiheenya dhugummaa kan jedhamu caasaan barnootaf dhihaate sun dhugumatti kan hawaasni afaan sanaa itti fayyadamu ta'uusaa kan ilaallatu akka ta'e ibseera. Kanaafuu kitaabileen wabiifi barnootaa caasaa himaa caasluga hawaasichaa bu'ureeffachuun akka dhiyeessuu qaban hubachiisa. Walumaagalatti qabiyyeen barataaf dhiyaatu, fakkeeniyotaafi ibsoota seera afaanichaa eeganiifi dhugummaa qabaniin dhiyaachutu irra eegama (Swan,1994).

Dabalataanis qabiyyeewwan caasaa barnootaaf dhiyaatan hamma barataan hubachuufi hojjachuu danda'uu olitti rakkisoo ta'anii dhiyaachuu hin qaban. Kunis kitaaba barnootaa keessatti yemmuu dhiyaatu, sadarkaa barattootaa, umuriifi fedhii isaanitiin kan walsimate ta'uu qaba. Kana malees qabiyyeen kitaaba barnootaa keessatti dhiyaatu dandeettii barataatiin kan walgitu ta'uu isaa irratti xiyyeeffannoo kennuun barbaachisaadha (Swan, 1994).

Madaalummaan ulaagaa qabiyyeewwan afaan kaayyeeffame sanaa haala walfakkaatuun dhihaachuu isaanii kan ilaallatuudha. Kunis ibsa ykn hiika itti kennameen, fakkeeniyotaan, baay'inaafi hamma qabiyyee kitaaba sanaa keessatti qabaniin walsimachuu qabu. Ulaagaa kanarratti hundaa'uun caasaan himaa gabateen, ibsaan, fakkeenyaafi bifa gilgaalatiin dhihaachuu danda'u. fakkeenyaaf, iddoo duwwaa guutuu, himoota tartiibessuu, hima tartiibessuu, hiika jechootaa, gaalewwaniifi himootaa kennuun dhihaachuu danda'u (Harmer, 1987).

Qabiyyeen caasaa haala kanaan dhiyaatu barattoonni seera afaanichaa karaa hiika qabeessa ta'een sirriitti beekuun sirnaan akka itti fayyadaman kan dandeessisu ta'uufi kaayyoo kana galmaan ga'uufis barnootichi uunkaa, hiikaafi akkaataa galumsa afaanichaa kan hammate ta'uu qaba (Wilkins, 1972).

Akkaataa dhiyeenya caasaa ilaalchisee kutaaleen garagaraa afaan kaayyeeffame sanaa, uunki, hiiknifi akkaataan galumsaa haala walmadaaluun dhihaachuufi barsiifamuu qaba (Ur, 1988:203).

2.4 Sakatta'a Barruu Walfakkii

Mata duree kana jalatti qorannoowwan hanga ammaaatti hojjetaman keessaa kan mata duree qorannoo "Xiinxala hojiirra oolmaa caasaa himaa waliin hamma tokko fakkeenya qabantu akka armaan gadiitti dhiyaate.

Mulugeetaa,(2012),”Qaaccessa Dhiyaanna Qabiyyee Jechootaafi Himootaa Kitaaba Barataa Afaan Oromoo Kutaa 10^{ffaa} Keessatti.” mata duree jedhurratti qorannoo gaggeessee yaada isaa bal’inaan ibseera. Argannoo isaatiinis haala dhiheenya himaa Afaan Oromoorratti hanqinni jiraachuu isaa hubateera. Akkasumas kitaaba barataa Afaan Oromoo keessatti qabiyyee himootaafi qooddii himootaa ilaalchisee qabxiileen dhiyaatan muraasa ta’uu isaafi garaagarummaa qabaachuu isaanii mirkaneessera. Argannoo isaa irraa ka’uun qopheesitoonii yeroo kitaaba qopheessan ulaagaalee meeshaaleen barnootaa tokko guutee diyaachuu qabu ilaalcha keessaa galchuun qopheessu akka qaban eeree jira. Kanaaf qorannoo kun qabiyyee caasaa himaa irratti waan xiyyeeffatuuf kallattiidhaan mata duree qorannoo kanaa wajjiin walfakkaata.

Gurmeessaa.(2015) “Qaaccessa Caasaa Jechaafi Hima Afaan Oromoo Kitaabilee Barnootaafi Kitaabilee Wabii.” jedhurratti qorannoo gaggeesseera. Akkaataa qorannoo isaatiin caasaa hima Afaan Oromoo dhiyeessuu irratti kitaaba barataa, qajeelcha barsiisaafi kitaabilee wabii (Furtuufi Bantuu haaraa) keessatti rakkooleen gargaaraa akka mul’atan argannoo isaatiin ibseera. Qoratichi rakkoolee kanaafis yaada furmaataa eeree jira.Kunis qopheessitoonni meeshaalee barnootaa dhimmaa caasaa himaa irratti xiyyeeffannoo guddaa akka gochuu qabanitu akeekkame.

Qorannoo Gurmeessaa(2015).kan Mulugeetaa(2012) irraa wanti adda isa godhu rakkoolee caasaa jechaafi himaa kitaabilee wabii caasluga AfaanOromoo kanneen akka kitaabilee Furtuu, Bantuu haaraa, kitaaba barataafi qajeelcha barsiisaa kutaa 9^{ffaa} irratti qaaccessuu isaati.Kun garaagarummaa waraqaa qorannoo isaanii gidduu jiru yogguu ta’u, tokkummaan isaanii immoo isaan lachuu caasaa jechaafi himaarratti xiyyeeffachuu isaaniiti.

Boqonnaa Sadii: Mala Qorannoo

Malli qorannoon kun ittiin adeemsifame mala qorannoo waliin madaalawaa fayyadamuuni. Meeshaalee odeeffannoon ittiin funaanaman sakatta'a kitaabilee, bargaaffii barsiisotaafi daawwannaa dareeti. Odeeffannoo argaman kunneen kaayyoo qorannichaa bu'uura godhachuun, haala walitti dhufeenya qabaniin walitti fiduun ragaaleen argaman bifa barreeffamaatiin qindaa'anii dhiyaataniiru. Kunis hiikni caasaa, haalli qooddii caasaa, fakkeenya casaafi haalli moggaasa caasaa himoonni Afaan Oromoo sakatta'amanii qaaccefamuun dhiyaataniiru. Haaluma kanaan hiikni bal'inaan itti kennamee barreeffamaan qindaa'ee yaada hayyootaan deggeramee boqonnaa itti aanu keessatti dhiyaateera.

3.1 Saxaaxa Qorannoo

Qorannoon kun gosoota qorannoo keessaa qorannoo waliin madaaluu (comparative research) ta'ee, saxaxa ibsaan ibsamee dhiyaateera. Kanaaf, kaayyoon qorannoo kanaa caasaan hima salphaa, hima dachaa, hima xaxamaafi dachaa xaxamaa akkataa kamiin kitaabilee wabiifi barnootaa keessatti akka hojiirra oolan qaaccessuun odeeffannoo kitaabilee kanaa sakatta'uu, daawwannaa dareefi bargaaffii barsiisotaa irraa argame ibsuu irratti xiyyeeffata. Akaakuun qorannoo kanaas, dameewwan xinqooqaa keessaa xinqooqa ibsaa (descriptive linguistics) gargaarameera. Sababni isaas, "Xinqooqni ibsaa faayidaafi caasaa afaanii karaa loogii hin qabneen dhamsagaa kaasee caasaa afaanii hanga himaatti jiran irratti xiyyeeffachuun ibsa kenna. Kanaaf, caasaa Afaan Oromoof caasluga afaanichaa irratti hundaa'uun ibsa gahaa waan kennuuf dameen xinqooqaa kun filatameera. Bu'uruma kanaan qorataan kitaabilee wabiifi barnootaa irratti hundaa'uun bargaaffii barsiisotaan gabbisuun qorannoo isaa geggeesseera. Kanamalees, odeeffannoo dabalataa argachuuf, meeshaalee funaansa ragaalee, mala filannoo iddattootti, mala qindaa'inaafi qaaccessa ragaaletti gargaarameera.

3.2 Irraawwatama Qorannoo

Qorannoon kun kan geggeeffame haala hojiirra oolmaa caasaa hima salphaa, hima dachaa, hima xaxamaafi hima dachaa xaxamaa irratti yoo ta'u, akkaataa ittiin kitaabilee wabiifi barnootaa keessatti dhihaataniifi hojiirra oolaa jiran kan xiinxaluudha. Sababiin isaas haala hojiirra oolmaa caasaa ilaalchisee cimnoota jiran jajjabeesaa, hanqinoota muul'atan adda baasuun yaada furmaataa kaa'uun waan barbaaddameefi.

3.3 Madda Ragaalee

Adeemsa qorannoo keessatti maddi odeeffannoo karaa lamaan argamuu kan danda'u yoo ta'u, innis madda ragaa sadarkaa tokkoffaafi madda ragaa sadarkaa lammaffaati. Qoratichis yemmuu qorannoo kana geggeessu madda ragaa gosa tokko qofatti fayyadamee ragaa funaanuun gahaa akka hin taane waan hubateef maddoota ragaa lamaanuu fayyadamuu danda'eera. Haaluma kanaan daawwannaa dareefi bargaaffiidhaan barsiisota mana barumsa Qophaa'ina Fittaaalitti Afaan Oromoo barsiisan lama irraa kallattiidhaan waa'ee hojjiirra oolmaa caaasaa himaa irratti odeeffannoo argachuun waan barbaachiseef akka madda ragaa sadarkaa tokkoffaatti mala kana fayyadameera. Akka madda ragaa sadarkaa lammaffaatti immoo, garaagarummaa kitaabileen wabiifi barnootaa gama hiikatiin, caasaan, qooddiin, akkasumas waalfakkenya caasaa himaa irratti qabaniifi hariiroo kitaabileen wabii waliin qaban xiinxaluuf mala sakatta'a ragaaletti fayyadamuun kitaabilee wabiifi barnootaa sakatta'aeera.

3.4 Mala Iddattoo

Iddattoo filachuun adeemsa wantoota ykn jamaa tokko irraa odeeffannoo funaanuudhaaf (argachuudhaaf) qaama wanta sanaa fudhatanii itti fayyadamaniidha. Qorannoo geggeessuudhaaf yemmuu kaanu mata duree filachuu, barruu sakatta'uu dabalatee kaayyoo qorannuuf qabaachuun akkuma jiru “Maalirratti “kan jedhu gaaffii salphaa miti. Gaaffiin kun immoo naannawa qorannicha irratti geggeessinuufi naannawaa sana keessaa kan irratti daangofnu, iddattoo keenya akka murteeffannuuf karaa bana. Iddattoon adeemsa kitaabileen qorannoodhaaf filataman sun kitaabilee kanneen biroo hanqina walfakkaataa qaban akka bakka bu'an kan ittiin tasifamaniidha.

3.4.1 Iddattoo Kaayyowaa (Purposive Sampling)

Adeemsa qorannoo kana keessatti qorataan kitaabilee wabii kanneen akka Tuujuba, Furtuu, Caasluga Afaan Oromoo Jiildii-1fi kitaaba barnootaa kutaa 11^{ffaa} itti yaadee kan filateedha. Sababiin isaas kitaabileen wabii kunneen yeroo dheeraadhaaf harka fayyadamtootaa kan turaniifi namoota hojii baruufi barsiisuu geggeessaniin irra caalaa hojjiirra kan oolaa jiran waan ta'aniifi. Kana malees akkaataa kitaabileen kun caasaa himaa itti dhiyeessan garaagarummaa waan qabuuf kitaaba barnootaa waliin itti yaadamanii filatamaniiru.

3.5 Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin funaaname

3.5.1 Sakattaa'a Kitaabilee

Meeshaan funaansa ragaalee kan jalqabaa qorannoo kana galmaan ga'uuf filatame sakatta'a kitaabileeti. Adeemsa kana Keessatti kitaabilee wabiifi barnootaa iddoo caasaan himaa ittii argaman adda bahanii sakatta'amaniiru. Kunis bal'inaan kan irratti xiyyeeffatu, caasaa hima Afaan Oromoo kitaabilee kanneen keessatti haala akkamiin dhiyaatee akka jiru adda baasuufi ibsa dabalataa kennuu, akaakuun caasaa himaa, fakkeenya caasaa himaatiif kenname, moggaasa caasaa himaatiif kenname, hariiroo kitaabilee wabiifi barnootaa, akkasumas hariiroo kitaabileen wabii walii isaanitiin dhimma caasaa irratti qaban, ciminootafi hanqinoota kitaabileen kunneen qaban sakatta'uun caasaan himaa haala kamiin akka dhihaachuu qabu ibsuudha. Walumaagalati, caasaan hima Afaan Oromoo akkamitti akka dhiyaatan kan keessatti sakatta" amaniidha.

3.5.2 Daawwannaa

Meeshaleen funaan`sa odeeffannoo kan biraa immoo daawwannaa dareeti. Qoratichi kaayyoo, kitaaba barnootaa keessatti akkaataa hojiirra oolmaa casaa himaa xiinxaluu kan jedhu galmaan ga'uuf kan fayyadameedha. Kunis, yommuu qabiyyeen caasaa himootaa barsiifamu daree barnootaa keessatti argamee kan daawwateedha. Haaluma kanaan sagantaa qabiyyee caasaa himootaa daree keessatti dhiyaatu hordofuun yeroo sadi daree barnootaa keessatti argamee mala ittiin barsiisonni daree keessatti hojiirra oolchan ilaaluun kan ragaalee walitti qabateedha.

3.5.3 Bar-gaaffii

Malli odeeffannoon ittiin funaanname kan biraa bar-gaaffiidha. Malli kunis kaayyoowwan kanneen akka, kitaabilee wabiifi barnootaa keessatti hojiirra oolmaa caasaa himaa irratti hanqinoota muul'atan adda baasuufi hariiroo kitaabilee wabiifi barnootaa gidduu jiru sakkatta'uu kan jedhu galmaan ga'uu/deebisuuf mala funaansa ragaa filatameedha. Bar-gaaffiin Kunis mana barumsa Qophaa'ina Fittaaalitti barsiisota Afaan Oromoo barsiisan lamaaf kan dhiyaate yoo ta'u, odeeffannoon argames mala ibsaatiin kan qacacfeffameedha.

Boqonnaa Afur: Xiinxala Ragaalee

4.1 Hiikafi Caasaa Hima Salphaa

Mata duree kana jalatti akkaataa dhiheenya hiikaafi caasaa hima eyyamamaa, hima gaaffii, hima ajajaafi hima raajeffannootu dhiyaate. Himni eeyyamamaa hima waa ibsuuf, yaada kennuuf, odeeffannoo dabarsuufi waa labsuuf ooludha. Kana jechuun, himni eyyamamaa hima dubbiidhaanis ta'e barreeffamaan dhiyaachuu danda'u ta'ee, odeeffannoo kennuufi yaada ofii ibsachuuf gargaarudha. Bu'uruma kanaan akkaataa dhiheenya hima eyyamamaa kitaabilee wabiifi barnootaa bifa gabatee armaan gadiitiin dhihaataniiru.

Gabatee 1: Fakkeenya hima eyyamamaa.

KWfi KB	Fakkeenya hima eyyamamaa
Tuujuba, Fuula:251	<ol style="list-style-type: none">1. Bosonni gaaddisa gaarii namaa ta'a.2. Isheen mana barumsaa hin deemne.
Furtuu, Fuula:88	<ol style="list-style-type: none">1. Foonichi cooma.2. Caaltuun barsiistuu taate.3. Barattootni daree jiru.4. Barnoota barachuun gaaridha.
KB, Fuula:104	<ol style="list-style-type: none">1. Lammeessan laga bu'e.2. Garasuun jabbii bite.3. Magartuun fira hinqabdu.4. Shantameen torban kana dhufti.

Kitaabilee wabiifi barnootaa kanneen keessatti caasaan hima eyyamamaa haala dhiheenya bu'aa irratti xiyyeeffateen kan dhihaatedha. Yaaduma kana Batstone, (1994:25) haala dhiheenya bu'aa keessatti barattoonni unkaalee afaanii tokko tokkoon adda baasanii akka ibsan, akka jijjiiran, deebisanii akka ijaaraniifi seerri caasaa akkamitti akka hojjeturratti hubannoo akka argataniif carraa kan kennuufidha jedha. Haalli dhiheenya kunis hiikafi caasaa afaanii irratti kan xiyyeffatu waan ta'eef, fakkeenyoitni dhihaatan dhugummaafi iftummaa of keessaa qabu. Irra caalaa haalli dhiheenya caasaa kitaabilee wabii keessatti haala bu'aatiin akka ta'e sakatta'a barruufi odeeffannoo bargaaffii barsiisotaa irraa argameen hubachuun danda'ameera.

Kana malees akka barsiisonni kun ibsanitti kitaabni barnootaa akka kitaabilee wabiitti hima eyyentaafi hi'eentaa irratti ibsa bal'aa kan hin kennine ta'uu isaa addeessaniiru. Kanuma bu'ura godhachuudhaan himootni kitaaba wabii Tuujuba keessatti argaman hima eyyentaafi hi'eentaa kan of keessaa qaban yoo ta'u, himootni kitaaba waaabii Furtuufi kitaaba barnootaa keessatti argaman garuu kan eyyentaa qofa agarsiisan ta'uu qaaccessa taasifameen hubatameera. Kana jechuun kitaaba Tuujuba keessatti himni gaaffii (1) irratti argamu eyyentaa yoo ta'u, himni gaaffii (2) irratti argamu immoo hi'eentaadha.

Karaa biraatiin immoo caasaa hima eyyamamaa ilaalchisee kitaaba barnootaa keessatti gilgaalli dhihaate kan shaakala ibsaan duraati. Kunis jalqaba barattootni muuxannoo duraan qaban irraa ka'uun erga gilgaala hojjechuu shaakalanii booda ibsi isaa kan kennameedha. Yaada kana ilaalchisee Worth, (1995) akkaataa dhiheenya kanaan barattoonni gilgaalota erga hojjatanii booda seera isaa ofiin akka bira gahan kan taasisuudha jechuun ibsa. Fakkeenyaaf

B. Himoota armaan gadii maaltu walfakkeesa?

1. Tolaan sangaa bite.
2. Gammadaafi sanbatoon mana barumsaa deeman.
3. Biqiltuun na bira jiraatti.
4. Lammiin obboleessa kiyya.
5. Barsiisaan nagaa nu gaafate.

Himoonni kun gochima tokko tokko of keessaa qabu. Isaanis bite, deeman, jirtaatti, kiyyafi galaafate kan jedhamaniidha.

C. Himoota leexaa shan barreessi (KB, gilgaala 11, Fuula 112-113). Akkuma ajaja gilgaala kanaa irraa hubatamu dursa hubannoo barattootaa madaaluuf gaaffileen kan dhiyaataniifi dhumarra ibsi kan itti kenname ta'uu isaati.

Kana malees himni gaaffii akaakuu hima salphaa keessaa isa tokkoodha. kunis gaaffii gaafachuun deebii barbaachisaa ta'e argachuuf gargaara. Kana malees odeeffannoon bargaaffii irra argame akka ibsutti himni gaaffii kan waan tokko iyyaafachuuf gargaaruufi dhuma isaa irraa mallattoo gaaffii kan qabuudha. Kunis haala garaagaraatiin dhihaachuu akka danda'u ibsaa, kitaabilee barnootaa keessatti garuu gadi fageenyaan kan hin ibsamneefi kitaaba CAOJ-1 keessatti haalaan dhihaachuu

isaa deebii kennaniin ragaa bahaniiru. Akkaataan dhiheenya hiikafi caasaa hima gaaffii kitaabilee wabiifi barnootaa bifa gabatee armaan gadiitiin dhiyaatee jira.

Gabatee 2: Fakkeenya hima gaaffii

KWfi KB	Fakkeenya hima gaaffii
Tuujuba,F:253	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ati kitaaba meeqa barbaadda? 2. Tulluun maal hojjeta?
Furtuu,F:87	<ol style="list-style-type: none"> 1. Margaan yoom dhufe? 2. Margaan eessa jira? 3. Guyyaan har'aa maali? 4. Barsiisaan Afaan Oromoo keessanii eenyu?
CAOJ -1 ,F: 359-397	<ol style="list-style-type: none"> 1. Humna kee yoomif qusatta? 2. Yoomittuu galgalaa'e? 3. Xayyaarri akkamitti balali'a? 4. Sa'aatii meeqatti deemna?
KB,F:105	<ol style="list-style-type: none"> 1. Maalif dhufte? 2. Kitaaba sana bittee? 3. Obboleessi kee eessa jira?

Kitaabileen wabii Tuujuba,Furtuufi kitaabni barnootaa hima gaaffii karaa salphaa ta'e,akkasumas fakkeenyo ta gaggabaafi ifa ta'een kan dhiheessan ta'uu barsiisotni Afaan Oromoo odeeffannoon kun dhihaateef ibsanii jiru. Akkasumas Swan,(1994:45) qabiyyeewwan caasaa barnootaaf dhiyaatan hamma barataan hubachuufi hojjachuu danda'uu olitti rakkisoo ta'anii dhihaachuu akka hin qabne ni ibsa. Haalli dhiheenya hima gaaffii kitaaba kanaas yaada hayyuu kanaafi barsiisotaatiin kan walfakkaatudha. Bu'uruma kanaan fakkeenyo ta hima gaaffii kitaabilee wabiifi barnootaa gabatee armaan olii keessatti argaman haala walfakkaatuun kan dhihaataniidha. Kunis himootni kun hundinuu gaafannoo kan agarsiisaniifi dhuma isaaniitirraa mallattoo gaaffii kan qabaniidha.

Karaa biraatiin immoo kitaaba barnootaa keessatti akkaataan dhiheenya gilgaala hima gaaffii kan shaakala ibsaan boodati. Adeemsa kana keessatti barattoonni seera ifatti erga baratnii booda caasaa afaanichatti dhimma bahuun gilgaalota dhihaatan karaa shaakala too'atamaa ta'een kan hojjetaniidha. Gaaffileen armaan olitti dhiyaatan

kunneen deebii garaagaraa barbaadu. Kunis akka barattootni daangaa tokko malee ifaafi bilisa ta'anii deebii dhiyateef gaaffii barreessan tasisa. Kana malees haalli dhiheenya gaaffilee kanaa irra caalaa dareen alattis akkaataa waliin dubbiitiin dandeettii dubbachuu akka gabbifatan ni taasisa. Karaa biraatiin himni salphaa qajeelfama ykn ajaja waan tokkoo kan dabarsuudha jechuun ibsa. Fakkeenyoṭni hima ajajaa kitaabilee wabiifi barnootaa gabatee armaan gadii keessatti dhihaatan yaada kana dhugoomsu.

Gabatee 3: Fakkeenya hiikafi caasaa hima ajajaa

KWfi KB	Fakkeenya caasaa hima ajajaa
Tuujuba,F:253	1.Maaloo koottu. 2.Toltuu,mee balbala sana cufi.
Furtuu,F:87	1.Ka'ii mana cufi. 2.Hojii manaa hojjedhu. 3.Yeroo barnootaa kabaji. 4.Deemii qalama bitii koottu.
KB,F:104	1.Karra bani. 2.Laga bu'i. 3.Bishaan waraabi.

Akka gabatee armaan olii irraa hubatamutti himootni ajajaa kitaabilee wabiifi barnootaa keessatti haala walfakkaatuun dhiyaatanii argamu Kunis ajaja /qajeelfama waan tokkoo kan dabarsaniifi dhumarratti tuqaadhaan kan xummuramaniidha. Hayyuun Harmer,(1987:123) yada kana yoo ibsu,himni ajajaa qajeelfama ykn ajaja kan dabarsu yoo ta'u,matimni isaa garuu kallattiin muul'achuufi muul'achuu dhiisuu danda'a.Bu'uruma kanaan himni kitaaba Tuujubaa gaffii (2) irratti argamuun ala himootni kitaaba Furtuufi barnootaa keessatti argaman matima dhokata qbu.Yaa ta'u malee matima isaanii tilmaamuun nama hin rakkisu.Odeeffannoon bargaaffii barsiisotaa irraa argame akka agarsiisutti immoo akkaataa dubbii irratti hundaa'uun hima ajajaa keessatti mallattoo raajeffannoo fayyadamuun akka danda'amu kan ibsan yoo ta'u, kitaabilee iddatteeffaman kana keessatti garuu mallattoo raajeffannoo fayyadamuu isaanii wanti muul'isu hin jiru.Kana malees kitaaba CAOJ-1 keessatti waa'een hima ajajaa wanti ibsame akka hin jirre qaaccessa taasifameen hubatameera.

Karaa biraatiin immoo gilgaalli hima ajajaa kitaaba barnootaa keessatti dhihaate kan haala dheheenya ibsaan boodaa hordofee dhiyaatedha. Kunis seerri ifatti erga taa'een booda barattoonni caasaa afaanichatti haalaan fayyadamuun gilgaalota dhihaatan karaa shaakala too'atamaa ta'een kan hojjetaniidha (Freeman, 1991:103). Fakkeenyaaf,

A1. Rakkoowwan armaan gadii namoota adda addaatiin dhihaataniif gorsa barreeffamaan kenni.

- A. Ani barataa kutaa 11ti. Yeroo hedduu bakka namni baay'een jirutti haasa'uu ykn yaada koo ibsuu nan sodaadha. Dandeettii yoon qabaadhellee ofitti hin amanu. Maal gochuun qaba?
- B. Abbaan koo galgala galgala dhugaatii garmalee dhugee dhufa. Yemmuu mana gahu ulee fudhatee hunda keenya reeba. Maal gochuu qabna?
- C. Yeroo hedduu kitaaba dubbisuu otoo hinta'in, fiilmii ilaaluun jaaladha. Kun immoo barumsa koo irratti akka dhiibbaa gochaa jiru yoon beekellee, gocha kana dhaabuu hindandeenye. Maal naawayya?
- D. Halkan hirribni dafee nahin fudhatu. Ganama immoo yeroodhaan ka'uu hindanda'u. Maal gochuun qaba

(KB, gilgaala 9, Fuula 106).

Akkuma fakkeenya armaan olii irraa hubachuun danda'amutti gilgaalli kun waan lama of keessaa qaba. Kunis barattootni hima ajajaatti fayyadamanii barreeffamaan gorsa kennuufi yaada dirqamaa tokko hojiirra oolchuu danda'uu isaanii kan madaaludha. Adeemsa kana keessa dandeettii dubbachuufi barreessuu cimsachuu ni danda'u. Kana malees himni salphaa dinqisiifannaa ykn raajeffannaa argine, dhageenye ykn nu qaqqabe kan ittiin ibsinuudha. Gabateen armaan gadii fakkeeniyota hima raajeffannoo kitaabilee wabiifi barnootaa agarsiisa.

Gabatee 4: Fakkeenya hiikafi caasaa hima raajeffannoo

KWfi KB	Fakkeenya hima raajeffannoo
Tuujuba,F:254	1.Sangaan kun hammam ga'a! 2.Ashuu бага galte! 3.Nama gaarii akkamii seete!
Furtuu,F:88	1.Nan bade! 2.Uggum! yaa rabbi nabaasi! 3.Oromiyaa misoomsuuf tokkummaan yaa kaanu!
KB,F:105	1.Kun raajidha! 2.Maal wanti akkasii! 3.Ani badeera!

Himootni gabatee armaan olii keessatti argaman dinqisiifannaa,aarii,jajuu kan ibsaniifi dhuma isaanii iraa mallattoo raajeffannoo kan qabaniidha.Daawwannaan daree wayitii barnoota Afaan Oromoo taasifameefi odeeffannoon bargaaffii barsiisota irraa argame akka ibsutti haalli dhiyeenya hima raajeffannoo kitaabilee wabiifi barnootaa kan wal fakkeenya qabaniidha.Kunis jechoota sasalphaa fi gaggabaaboon karaa ifa ta'aniin kan dhiyaatan ta'uu isaaniti.Kun immoo barattootni karaa salphaa ta'een caasaa hima raajeffannoo akka hubatan taasisa.Dabalataanis hayyuun Larsen-Freeman(1991:10) akka ibsetti himni raajeffannoo dinqisiifannaa,aarii,jajuu kan ibsu yoo ta'u,dhuma isaa irraa mallattoo raajeffannoo kan qabuudha.Kana malees haalli dhiheenya isaa caasaa afaanii irratti kan xiyyeeffatu waan ta'ee,barattootni akka caasluga afaanichaa gabbifataniif gargaara jechuun ibsa.Haata'u malee kitaaba wabii Furtuu keessatti hiiknifi caasaan hima raajeffannoo mata duree garaagratti qoodamuun kan dhiyaate yoo ta'u,haalli kun immoo kitaabilee barnootaafi wabii kanneen biroo keessaatti kan hin muul'anne ta'uu barsiisotni bargaaffiin kun dhihaateef addeessaniiru.Kitaaba barnootaa keessatti gilgaalli caasaa hima raajeffannoo ilalchisee qophaa'e akkuma kan hima ajajaa kan shaakala/ibsaan boodati.Kana jechuun jalqaba irratti himni raajeffannoo dinqisiifannaa ykn raajeffannaa ibsuuf kan gargaaru ta'uu isaa erga ibsi irratti kennameen booda gaaffin shaakalaa kun kan dhiyaate ta'uu nama hubachiisa.

Gabatee 5: Fakkeenya hima salphaa

KWfi KB	Fakkeenya hima salphaa
Tuujuba,F:251	<ol style="list-style-type: none"> 1. Badhaasaan mana bal'aa ijaare. 2. Ganameen uffata gaarii bitte. 3. Gurbaa dheeraan sun Finfinneedhaa dhufe. 4. Uummanni beela'e
Furtuu,F:88	<ol style="list-style-type: none"> 1. Boonaan dhufe. 2. Tolaan gara mana kitaabaa deeme. 3. Abbaan manaa ishii barsiisadha. 4. Guutaan lallaafaa dhufe.
CAOJ – 1,F:352	<ol style="list-style-type: none"> 1. Baaccuun biddeena tolchiti. 2. Aliin qottuu cimaadha. 3. Haroon Wancii Shawaa Lixaatti argama. 4. Kadijjaan magaala bareedduudha.
KB,F:20	<ol style="list-style-type: none"> 1. Afaanifi hawaasni walmalee hinjiraatan. 2. Afaan namatu uummate. 3. Afaan Oromoo aadaa Oromoo ibsa. 4. Yaaxxinoonni jalqaba afaanii walmormu.
Fuula:113	<ol style="list-style-type: none"> 1. Gammadaafi Sanbatoon mana barumsaa deeman. 2. Biqiltuun nabira jiraatti. 3. Lammiin obboleessa kiyya. 4. Barsiisaan nagaa nugaafate.

Akkuma gabatee armaan olii irraa hubatamutti himootni kun haala walfakkaatun kan dhihaataniifi gochima tokkofi ciroo of danda'aa tokko kan of keesaa qabaniidha. Odeeffannoon bargaaffiifi daawwannaan daree barnootaas yaaduma kana mirkaneessa.

4.2 Hiikaafi caasaa hima dachaa

Hayyuun Halliday,M,A,K.(1994) yoo ibsu,himni dachaa ciroo of danda'aa lamaafi gochima lama kan of keessaa qabuudha. Fakkeenyoitni hima dachaa kitaabilee wabiifi barnootaa gabatee armaan gadii keessatti dhihaataniiru.

Gabatee 6: Fakkeenya caasaa hima dachaa

KBfi KB	Fakkeenya caasaa hima dachaa
Tuujuba,F:252	<ol style="list-style-type: none"> 1. Tolaafi Toltoon xalayaa barreessanii ergan. 2. Yaadashiin ni qo'atti;Guutaan immoo ittoo hojjeta. 3. Caaltuun ganamaan kaatee,fuula dhiqatee, cireeshii nyaatee, mana barumsaa deemte. 4. Koottuu kitaaba kee fudhu.
Furtuu,F:88	<ol style="list-style-type: none"> 1. Fayyisaan daree seenee bahe. 2. Caaltuun ganama kaatee,fuula dhiqatee, cireeshii nyaatee, mana barumsaa deemte. 3. Gammachuun Naqamte deeme; Amaanuun immoo Adaamaa deeme. 4. Galataafi Guddataan gabaa deemanii qalama bitan.
KB,F:21	<ol style="list-style-type: none"> 1. Haxxeen lafa lixxe;gowwaan taa'ee muga. 2. Afaan dur jalqabe;ragaa funaanuun garuu dhiheenya eegale. 3. “Ani hin rafne;boqqoolloon hin hafne” jedhe namichi. 4. Ani hanga namaa hinga'u; namni garaa nahingahu.
Fuula,113	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dabalaan farad bite; Badhaasaan garuu harree bite 2. Ani nyaata gaariin nyaadhe,kanaafuu nagaatu natti dhagahama. 3. Shantamaan Jimmatti dhalate;Boruun immoo Mattutti dhalate.

Himootni armaan olii irra caalaan isaanii hima salphaa lama lama of keessaa qabu.Yaada kana ilaalchisee hayyuun Hayyuun Halliday,M,A,K.(1994:217) akka ibsetti, himni dachaa hima ciroo of danda'aa ykn himoota sasalphaa lamaafi isaa ol of keessaa qabuudha jechuun ibsa. Akka gabatee armaan olii irraa hubatamutti,garuu haalli dhiheenya fakeenyota hima dachaa kitaabilee kanneen keessatti garaagarummaa qabaachuu isaanti.Kunis Kitaaba barnootaa keessatti himni gaaffii (2) fuula 113 irratti argamu ciroo hirkataa tokkoofi of danda'aa tokko of keessaa qaba. Kanaafuu hiikni hima dachaa fi fakkeenya isaa kitaaba kana keessatti kan wal hin simanne ta'uu nama hubachiisa.Fakkeenyaaf,

Nyaata gaariin nyaadhe; kanaafuu nagaatu natti dhagahama.

Ciroo hirkataa: Nyaata gaariin nyaadhe

Ciroo ofdanda'aa: Nagaatu natty dhagahama.

Hima kanaan ala fakkeenyoṭni dhihaatan hundinuu ciroo ofdanda'aa lama of keessaa qabu. Kana malees himni kitaabaa Tuujubaa gaaffii (1)fi Furtuu gaaffii (4) irratti argamu walqabsiistotaan walitti hidhamanii dhihaachuun isaanii dubbistootaaf salphaatti akka ifa ta'uuf gargaara.Karaa biraatiin immoo haalli dhiheenya hima dachaa kallattiidhaan haala bu'aa irratti xiyyeeffateen akka dhiyaate daawwannaa dareefi sakatta'a barruu irraa hubatamuu danda'eera.Yaada kana ilaalchisee Batstone,(1994) akka ibsetti, haalli dhiheenya bu'aa bu'uureeffate barataan beekumsa afaanii seeraan akka ijaarratu kan taasisuudha.Barattoonni unkaalee afaanii tokko tokkoon adda baasanii akka ibsan, akka jijjiiran,deebisanii akka ijaaraniifi seerri caasaa akkamitti akka hojjeturratti hubannoo akka argataniif carraa kan kennuudha jedha. Kana malees akkaataan dhiheenya fakkeenya hima dachaa kitaabilee wabiifi barnootaa keessatti kan hiika isaanii waliin wal hin simanne ta'uu odeffannoon barsiisotaa ni mirkaneessa.Akkaataan dhiheenya hiikafi caasaa dursa hiika/seera barsiisuun dhumarratti immoo barattootni akka fakkeenya hima dachaa barreessan kan taasisuudha.Kana jechuun jalqaba irratti hiikaafi caasaa hima dachaa irratti ibsi ni kennama;itti aansuun immoo gilgaala dhihaate hojjechuu shaakalu.

4.3 Hiikaafi caasaa hima xaxamaa

Lammiifi kan biroo (1998) himni xaxamaa ciroo of danda'aa tokkoofi hirkataa tokko ykn isaa ol of keessaa qabaachuu isaa ibsu.Gabateen armaan gadiitis fakkeenya hima xaxamaa kitaabilee wabiifi barnootaa agarsiisa.

Gabatee 7: Fakkeenya caasaa hima xaxamaa

KWfi KB	Fakkeenya hima xaxamaa
Tuujuba,F:252	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yeroo isheen galte inni mana ture 2. Waan sijibbeef mana kee hafe. 3. Isheen yoo asdeemtus, yoo achi deemtus, waa'ee Tolaa haasofti.
Furtuu,F:88-89	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yoodhufuubaattelle, xalayaa naaf barreessi. 2. Boonaan biyya alaatii dhufeen hiriyooota isaatiif haasaa godhe. 3. Yoo Finfinnee deemte meeshaa naaf bitta. 4. Bokkaa cimaa waan roobeef lagni guutee riiqicha cabse.
CAOJ-1	<ol style="list-style-type: none"> 1. Fayyisaan lafa qotee; midhaan facaase. 2. Caaltuun ganamaan kaatee, fuulashii dhiqattee, kosii manaa harte,bishaan waraabdee, buna danfistee, mana barumsaa deemte. 3. Erga Hirkoon deemee Baay'isaan dhufe. 4. Ergan ani Ambo gahee, xabala dhiqadhee booda,Baay'isaan dhufe
KB,F: 113	<ol style="list-style-type: none"> 1. Osoo afaan kennaa Waaqaa ta'ee aadaadhaan hindhiibamu ture. 2. Maalummaa kee waanan hinbeekneef amantaa sirraa hinqabu 3. Yoo yaada kee jijjiirte, garee kana keessaa hir'atta. 4. Ganamaafi galgala yoo hojjette kutaa isa itti aanutti nidarbata

Himootni gabatee armaan olii keessatti argaman ciroo hirkataafi of danda'aa of keesaa qabu.Lammiifi kaawwan,(1998:334-5) yaaduma kana yoo cimsan, “xaximni Ciroo of danda'aa tokkoofi ciroo hirkataa tokko ykn gaalima hirkattootaa hedduurraa caaseffamuu ni danda'a jechuun ibsu.Kana malees odeeffannoon bargaaffiifi sakatta'a kitaabaa taasifameen dhugummaan yaadaa kanaa hubatameera.Haata'u malee akka gabatee armaan olii irraa hubatamutti hiiknifi fakkeenyi hima xaxamaa kan wal hin simanne ta'uu isaati.Kunis kitaaba wabii Furtuu keessatti himni gaaffii (4) irratti argamu ciroo of danda'aa lamaafi hirkataa tokko waan of keessaa qabuuf faakkaanya hima dachaa xaxamaa ta'a. Fakkeenyaaf,

Bokkaan cimaa waan roobeef lagni guutee riiqicha cabsa

Ciroo hirkataa:Bokkaan cimaa waan roobeef

Ciroo of danda'aa: lagni guutee

Riiqicha cabse.

Kanaafuu himni ciroo of danda'aa lmaafi hirkataa tokko of keessaa qabu hima xaxamaa osoo hin taane hima dacha xaxamaati. Kana malees kitaaba wabii CAOJ-1 keessattii himni gaaffii (1)fi (2) irratti argaman fakkeenya hima dachaati. Fakkeenyaaf,

1. Fayyisaan lafa qotee; midhaan facaase

Fayyisaan lafa qotee: Ciroo of danda'aa

midhaan facaase: Ciroo of danda'aa

Kanaafuu himni hima salphaa lama ofkeessa qabu hima dachaa akka ta'e seensa irratti ibsameera. Fakkeenyaaf,

2. Caaltuun ganamaan kaatee, fuulashii dhiqattee, kosii manaa harte, bishaan waraabdee, buna danfistee, mana barumsaa deemte.

Ciroowwan hima kana keessatti argaman hundi isaanituu of danda'aadha. Dhuma isaanirratti dhamsagni /-e/ akka walqabsiistuutti tajaajiluun ciroo of danda'aa ta'uu agarsiisti. Kitaaba Tuujuba keessatti immoo himni gaaffii (1)fi (2) irratti argamu ciroo hirkataa tokkoofi of danda'aa tokko irraa ijaarrame. Kunis hiika himni xaxamaan ciroo hirkataa tokkoofi of danda'aa tokko of keessaa qaba jedhu dhugoomsa. Kana malees, kitaabuma wabii kana keessatti himni gaaffii (3) irratti argamu, ciroo hirkataa baay'eefi of danda'aa tokko of keessaa qabaachuu isaa agarsiisa. Yaada kana hubachuuf tokkoon tokkoon himoota kitaaba wabii kana keessatti argaman xiinxaluun barbaachisaadha. Fakkeenyaaf,

1. Yeroo isheen galte inni mana ture.

Ciroo hirkataa: Yeroo ishiin galte

Ciroo of danda'aa: Inni mana ture

2. Waan sijibbeef mana kee hafe

Ciroo hirkataa: Waan sijibbeef

Ciroo of danda'aa: mana kee hafe

3. Isheen yoo asdeemtus, waa'ee Tolaa haasofti

Ciroo hirkataa: Isheen yoo asdeemtus

yoo achi deemtus

Ciroo of danda'aa: Waa'ee Tolaa haasofti.

Kanaafuu kitaaba wbii kana keessatti akkaataan dhiheenya caasaan hima xaxamaa kan hiiknifi fakkeenyoṭni kennaman walsimatan waan ta'ef, adeemsa baruufi barsiisuu keessatti hubannoo barattootaa bal'isuu nidanda'a. Haata'u malee kitaaba wabii Furtuufi kitaaba barnootaa keessatti fakkeenyoṭni dhiyaatan himni xaxamaa ciroo hirkataa tokkoofi ofdanda'aa tokko qofa irraa ijaarramuu isaa ibsu. Himoonni kunis tooko tokkoon akka armaan gadiitti dhihaatanii jiru. Fakkeenyaaf,

1. Yoo dhufuu baattelle, xalayaa naaf barreessi.

Ciroo hirkataa: Yoodhufuubaattelle...

Ciroo ofdanda'aa: xalayaa naaf barreessi.

2. Boonaan biyya alaati akka dhufeen hiriyoota isaatiif haasaa godhe

Ciroo hirkataa: Boonaan biyya alaati akka dhufeen...

Ciroo ofdanda'aa: hiriyoota isaatiif haasaa godhe.

3. Yoo Finfinnee deemte meeshaa naaf bitta.

Ciroo hirkataa: Yoo Finfinnee deemte...

Ciroo ofdanda'aa: meeshaa naaf bitta

Haaluma walfakkaatuun Kitaaba wabii Caasluga Afaan Oromoo Jiildii-1 keessatti, himni xaxamaan ciroo hirkataa tokkoofi of danda'aa tokko qofa of keessaa qabu walqabsiistudhaan walqabsiifamuun dhiyaatee jira. Fakkeenyaaf,

2.Erga Hirkoon deemee Baay'isaan fuudhe

Walqabsiistuu hirkataa: Erga

Ciroo hirkataa: Erga Hirkoon deeme

Ciroo ofdanda'aa: Baay'isaan fuudhe

Haata'u malee kitaaba wabii Furtuufi kitaaba barnootaa keessatti, himni xaxamaan ciroo hirkataa tokkoo oliifi of danda'aa tokko of keessaa qabaachuu isaa kan agarsiisu wanti muul'atu hin jiru. Kana jechuun himootni kitaabilee kana keessatti dhihaatan ciroo hirkataa tokkoofi of danda'aa tokko of keessaa qabu. Kanaafuu akkaataan dhiheenya caasaa hima xaxamaa kitaabilee kanneenii walfakkeenya qaba jechuun ni danda'ama.

Akkasumas, akkaataan hiikni caasaa hima xaxamaa kitaabilee wabiifi barnootaa gidduutti garaagarummaa qabaachuu odeeffannoon bargaaṯii barsiisotaa irraa argame ni ibsa. Kunis kitaabni wabii Furtuu, fuula 88 irratti, himni xaxamaa ciroo hirkataa

tokko qofaafi of danda'aa tokkoo ol irraa akka ijaarramu kan ibsuudha. Kataabileen biroo garuu himni xaxamaa ciroo of danda'aa tokkoofi hirkataa tokkoo ol irraa akka ijaarramu ibsuun adda addummaa isaanii muul'isaniiru.

4.4 Hiikafi caasaa hima dachaa xaxamaa

Greenbaum,(1988) himni dachaa xaxamaa ciroo of danda'aa lamaafi isaa ol,akkasumas ciroo hirkataa tokkoofi isaa ol irraa ijaarramuu danda'a jechuun ibsa.Gabateen armaan gaadii fakkeenya hima dachaa xaxamaa kitaabilee wabiifi barnootaa agarsiisa.

Gabatee 8: Fakkeenya caasaa hima dachaa xaxamaa kitaabilee wabii

KWfi KB	Fakkeenya caasaa hima dachaa xaxamaa
Tuujuba,F:252	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yemmuu nuti achi geenyu,namoonni walitti qabanii jiru.Haata'u malee walgahiin waan hin eegalleef, nuti qaqqabachuu dandeenyerra. 2. Qorumsi dhihaatee jira.Kanaafuu firii gaarii fiduuf jabaannee qayyabachuu qabna.
Furtuu,F:88-89	<ol style="list-style-type: none"> 1. Yemmuu deemtu fi yemmuu deebitu nadubbisii darbi. 2. Isheen yoo asdeemtus, yoo achi deemtus waa'ee Tolaa lafa hin keessu. 3. Qilleensarra kaattus, lafarra arreeddus,walgahiin Finfinneedha.
KB,F: 114	<ol style="list-style-type: none"> 1. Bishaan hinuma dhugna, nyaata hinima nyaanna, yoo gabbachuu baannellee. 2. Teenyees, dhaabbannees, waan haaraa hinarginu. 3. Yeroon achi geenyee gabaasa goonullee, milkaa'uu hin dandeenye.

Akka ibsa hayyuu kanaatti,himni dachaa xaxamaa ciroo of danda'aa lamaafi isaa ol,akkasumas ciroo hirkataa tokko ykn isaa ol kan of keessaa qabuudhaa. Haata'u malee akkaataan dhiyeenya fakkeenya hima dachaa xaxamaa kitaabaTuujuba,Furtuufi Kitaaba barnootaa kan hiika isaa waliin wal faallessu ta'uu qaaccessa taasifameen hubatameera.Kana malees kitaaba barnootaa keessatti fakkeenyoitni dhiyaataan kan

hima xaxamaatiin wal fakkaachuu isaaniifi garaagarummaan haala dhiheenya fakkaanya caasaa hima dachaa xaxamaa kun kitaabilee wabiifi barnootaa,akkasumas kitaabilee wabii gidduuttis akka argamu barsiisotni bargaaffiin dhiyaateef ibsanii jiru. Bu'uruma kanaan kitaaba Tuujubaa keessatti himni gaaffii (1)fi (2) irratti argamu ciroo of danda'aa lama waan of keessaa waan qabaniif fakkeenya hima dacha xaxamaa osoo hin taane, kan hima dachaa ta'u. Fakkeenyaaf,

1. Yemmuu nuti achi geenyu,namoonni walitti qabanii jiru. Haata'u malee walgahiin waan hin eegalleef nuti qaqqabachuu dandeenyerra

Ciroo ofdanada'aa:Yemmuu nuti achi geenyu,namoonni walitti qabanii jiru:

Ciroo ofdanada'aa: Haata'u malee walgahiin waan hin eegalleef nuti qaqqabachuu dandeenyerra

2. Qorumsi dhihaatee jira.Kanaafuu firii gaarii fiduuf jabaannee qayyabachuu qabna.

Ciroo ofdanda'aa: Qorumsi dhihaatee jira.

Ciroo ofdanda'aa: Kanaafuu firii gaarii fiduuf jabaannee qayyabachuu qabna.

Kana malees kitaaba wabii Furtuu keessatti himoonni argamaan hundi isaanii fakkeenya hima xaxamaa ta'uu isaanii hubatameera. Fakkeenyaaf,

1. yemmuu deemtu fi yemmuu deebitu nadubbisii darbi

Walqabsiistuu: yemmuu,

Ciroo hirkataa: yemmuu deemtu fi deebitu.

Ciroo ofdanda'aa: na dubbisii darbi.

2. Isheen yoo as deemtus, yoo achi deemtus waa'ee Tolaa lafa hin keessu.

Walqabsiistuu: yoo,

Ciroo hirkataa: Isheen as deemtus

achi deemtus

Ciroo ofdanda'aa: waa'ee Tolaa lafa hin keessu .

3. Qilleensarra kaattus, lafarra arreeddus,walgahiin Finfinneedha.

Ciroo hirkataa: Qilleensarra kaattus

lafarra arreeddus

Ciroo ofdanda'aa: walgahiin Finfinneedha.

Haaluma walfakkaatuun kitaaba barnootaa keessatti himootni gaaffii (2)fi (3) irraatti argaman fakkeenya hima dachaa xaxamaa osoo hin taane kan hima xaxamaati. Kunis himni gaaffii (2) irratti argamu ciroo hirkataa lamaafi of danda'aa tokko kan of keessaa qabu yoo ta'u, himni gaaffii (3) irratti argamu immoo ciroo hirkataa tokkoofi of danda'aa tokko of keessaa qaba. Kanaaf himoonni kun hima xaxamaadha. Walumaagalatti himni dachaa xaxamaa kitaaba barnootaa keessatti haala dhiheenya quunnamtiitiin kan dhihaatedha. Yaada kana Naggaaliny (2007) yoo ibsu:

Mala quunnamtiitiin caasaan yeroo dhihaatu afaanicha faayidaarra oolchuuf kaayyeffata. Kunis barattootni caasaa afaanichaatti fayyadamanii waan ibsuu barbaadan akka ibsuu danda'an shaakalsiisuudha. Kana jechuunis yeroo daree keessatti hojiirra oolchan seera afaanii qofaa qaacceessurratti osoo hin xiyyeeffatin, gochaalee shaakalaa/gilgaalota adda addaa qopheessanii dhiyeessuun barbaachisaadha Naggaleny (2007:14).

Bu'uruma kanaan jalqaba barattootni muuxannoo isaanii irraa ka'uun gaaffilee shaakala duraa hojjetu. Sana booda hiikafi caasaa hima dachaa xaxamaa ibsa kennamerraa salphaatti akka hubataniif itti yaadamee kan dhihaatedha

Walumaagalatti kitaabileen wabiifi barnootaa akkaataa dhiheenya caasaa himaa irratti kallattii adda addaatiin walfakkeenya ni qabu. Kunis caasaa himaa kitaabileen wabiifi (Tuujubafi Furtuu) barnoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} iddoo afuritti qooduun dhiheessu. Isaanis hima salphaa, hima dachaa, hima xaxamaafi hima dachaa xaxamaati. Kana malees caasaa hima salphaa hima himaamsaa, hima gaaffii, hima raajeffannoofi hima ajajaa jechuun haala walfakkaatuun iddoo afuritti qoodu. Itti aansuun immoo akkaataa dhiheenya fakkeenya caasaa himaa irratti kitaabileen wabii qorannoo kana keessaatti akka iddattootti filatamaniifi kitaabni barnootaa hariiroo sirrii waliin qabu. Kitaabilee kana keessatti fakkeenyootti dhihaatan, himni salphaan ciroo of danda'aa tokkoofi gochima tokko qofa of keessa qabaachuu isaanii kan dhugoomsaniidha. (Tuujuba, F:251, Furtuu, :88, C.A.O.J-1.F:352fi kitaaba barnootaa, F:113). Yaaduma kana ilaalchisee barsiisotni bargaaffiin dhihaateef, kitaabni barnootaafi kitaabileen wabii akkaataa dhiheenya fakkeenya caasaa hima salphaafi moggaasa caasaa irratti walfakkeenya akka qaban odeeffannoo kennaniin mirkaneessaniiru. Akkuma haala dhiheenya caasaa irratti kitaabileen wabii kitaaba barnootaa waliin hariiroo qaban walii isaanitiinis iddoo itti walfakkaatan qabu. Kunis

akkaataan dhiheenya hiikafi casaa hima salphaa, akkasumas akkaataan dhiheenya hima xaxamaa kitaaba Furtuu,Tuujubafi C.A.O.J-1 kan walfakkaatan ta'uu qaaccessa taasifameen hubatameera

Haata'umalee kitaabilee wabiifi barnootaa gidduutti,akkasuma kitaabilee wabii walii isaanii biratti haala dhiheenya caasaa himaa ilaalchisee garaagarummaan muul'achuu isaa sakkatta'a barruufi odeeffannoo bargaaffii irraa argameen hubatameera. Garaagarummawwan muul'atan keessaa tokko haala qooddii caasaa himaati. KitaabaTuujubaafi barnoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} keessatti caasaan himaa iddoo afuritti qoodamee kan dhihaate,yoo ta'u C.A.O.J-1 kessatti immoo leeximaafi xaxima jedhamuun iddoo lamatti qoodamee jira.Kanarraa wanti hubatamu,qopheessitootni kitaabilee walmari'achuu dhabuufi hubannoon waa'ee caasaa irratti qaban gargar ta'uudha.Inni biraa immoo akkaataan caasaa himaa kitaabilee wabiifi barnootaa keessatti itti moggaafaman garaagarummaa qabaachuu isaaniti.K7itaaba Furtuu,Tuujubaafi kitaaba barnootaa keessatti hima salphaa,hima dachaa,hima xaxamaa,hima dacha xaxamaa jedhamuun kan moggaafaman yoo ta'u, C.A.O.J-1 keessatti immoo leeximaafi xaximaa jedhamuun moggaafamaniiru.Kana malees Kitaabileen wabii akkuma kitaaba barnootaa waliin garaagarummaa qaban walii isaanitiinis adda addummaa ni qabu.Kunis kitaaba Furtuu keessatti akkaataan hiika caasaa hima xaxamaa kitaabilee kanneen irraa garaagarummaa qabaachuu isaati.Fakkeenyaaf, kitaaba Furtuu fuula 88 irratti,himni xaxamaan ciroo hirkataa tokko qofaafi isaa ol irraa ijaarramuu ni danda'a jechuun dhiheessa.Haata'u malee kitaabileen baay'een isaanii immoo ciroo of danda'aa tokko qofa akka of keessaa qabu ni ibsu.

Boqonna Shan: Cuunfaa, Argannoofi Yaboo

5.1 Cuunfaa

Kitaabilee wabiifi barnoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} keessatti hojiirra oolmaa caasaa himaa xiinxaluun hojii ijoo qorannoo kanaati. Bu'uruma kanaan qorannoon kun kaayyoo gooree afur of keessaa qaba. Kaayyoo tokkoffaan, kitabilee wabiifi barnoota Afaan Oromoo keessatti akkaataa hojiirra oolmaa caasaa himaa xiinxaluu kan jedhuudha. Kanaaf kitaabilee wabii akka iddattootti filatamaniifi kitaaba barnootaa Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} keessatti akkaataan caasaan himaa itti dhihaate gadi fageenyaan qaacceffameera. Kaayyoo lammaffaan immoo kitaabilee wabiifi barnootaa keessatti hojiirra oolmaa caasaa himaa irratti hanqinoota muul'atan adda baasuu kan jedhu ture. Hanqinoonnii kitaabilee wabiifi barnootaa keessatti muul'atan xiinxala taasifameen ifatti muul'ataniiru. Kana malees hanqinoota muul'atan kanaaf kallaattiin furmaataa eerameera.

Hariiroo kitaabilee wabiifi barnootaa gidduu jiru sakatta'uu kan jedhu immoo kaayyoo sadaffaa qorannoo kanaati. Walfakkeenyaafi garagarummaa kitaabileen wabiifi barnootaa waliin qaban qaaccessa keessatti bal'inaan dhihaataniiru. Kaayyoon afraffaafi inni dhumaa, hanqinoota hojiirra oolmaa caasaa himaa irratti muul'ataniif yaada gabbisaa eeruu; cimina jiran jajjabeessuu kan jedhuudha. Akkaataa caasaan himaa itti dhihaachuu qabuufi haalli itti daree keessatti hojiirra oolu maal akka fakkaatu yaada hayyoota garaagaraatiin deeggaramee bal'inaan dhihaatee jira. Kana malees haala dhiheenya caasaa ilaalchisee yaaxxinaaleefi saayinsii afaanii giddu galeeffachuudhaan sakatta'insa godhameen maalummaa, akaakuu, fakkeenya, haalii moggaasa caasaa himaa, himnifi qabiyyee himaa bal'inaan ibsamaniiru.

Boqonnaa sadaffaa keessatti malleen qorannoo, meeshaalee odeeffannoon ittiin funaannamaniifi qaacceffaman haalan ibsamani jiru. Qaaccessiifi hiikni odeeffannoo sakatta'a ragaalee, daawwanna dareefi bargaaffii boqonnaa afraffaa keessatti dhihaatera. Qaaccessi ragaa kitaabilee jechaafi gabateedhaan kan dhiyaate yoo ta'u, odeeffannoon daawwaannaa dareefi bargaaffii garuu jechaan ibsame. Boqonnaan shanaffaan cuunfaa, argannoofi yaboo of keessaa qaba. Cuunfaa keessatti qabiyyeewwan qorannicha keessaatti hammataman akka waliigalatti kan ibsame yoo ta'u, argannoo keessatti immoo firiin qorannichaa adda bahee muul'ateera.

Dhumarratti hanqinoota akka walii galaatti muul'ataniif kallattiin gara fuulduraa maal akka ta'uu qabuuf yaadni furmaataa dhihaatee jira.

5.2 Argannoo

Odeeffannoo sakatta'a ragaalee, daawwannaa dareefi bargaaffii irraa argame qaccessuun argannoon qorannoo kanaa akka armaan gadiitti dhihaatera

1. .Haalli dhiheenya caasaa hima xaxamaa kitaaba wabii Furtuufi kitaaba barnootaa walfakkeenya qaba.Kunis fakkeenyoṽni kitaabilee kanneen keessatti dhihaatan,himni xaxamaan ciroo of danda'aa tokkoofi hirkataa tokko qofa irraa akka ijaarramu agarsiisa. Fkn.Yoo dhufuu baattellee, xalayaa naaf barreessi, Boonaan biyya alaatiṽ akka dhufeen hiriyoṽta isaatiif haasaa godhe, Yoo Finfinnee deemte meeshaa naaf bitta, (Kitaaba wabii Furtuu,2016:88-89)fi Osoo afaan kennaa Waaqaa ta'ee aadaadhaan hin dhiibamu ture. Yoo firri kee si jibbe Waaqni kee si hingatu... (Kitaaba barnoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa},2005:20).
2. Kitaaba wabii Tuujuba keessatti fakkeenyi hima dachaa xaxamaatiif dhiyaate kan hima dachaa ta'uufi himoonni kunneen ciroo of danda'aa lama of keessaa qabaachuu isaanii mirkanaa'era.Fkn Yemmuu nuti achi geenyu,namoonni walitti qabanii jiru.Haata'u malee walgahiin waan hin eegalleef, nuti qaqqabachuu dandeenyerra. Qorumsi dhihaatee jira.Kanaafuu firii gaarii fiduuf jabaannee qayyabachuu qabna (Kitaaba wabii Tuujuba,2015:252).
3. Kitaaba wabii Furtuu keessatti akkaataan dhiheenya fakkeenya hima dachaa xaxamaa hanqina akka qabu bira gahameera. Fkn. yemmuu deemtu fi yemmuu deebitu nadubbisii darbi, Isheen yoo asdeemtus, yoo achi deemtus waa'ee Tolaa lafa hin keessu, Qilleensarra kaattus, lafarra arreeddus, walgahiin Finfinneedha. Sagal elmamus, sagaltamni elmamus, kankoo qiraaciidhumatti” jette adurreen (Kitaaba wabii Furtuu,2016:89).Himootni kun hundi isaaniitiyyuu hima dachaa xaxamaa osoo hin tane, hima xaxamaadha. Sababiin isaas ciroo of danda'aa tokkoofi hirkataa lama qofa waan of keessaa qaaniifi. Kanaafuu hima dachaa xaxamaa ta'uuf yoo xiqqaate ciroo of danda'aa lamaafi hirkataa tokkofi isaa of keessaa qabaachuu qabu.

4. Kitaabilee wabiifi barnootaa gidduu,akkasumas kitaabilee wabii gidduutti garaagarummaan moggaasa caasaa himaa akka jiru qaaccessa taasifameen ifatti muul'atee jira.Kunis Kitaabilee wabii Furtuu, Tuujubaafi barnootaa keessatti hima salphaa, hima dachaa, hima xaxamaafi hima dachaa xaxamaa jedhamuun kan dhiyaatan yoo ta'u, kitaaba wabii Caasluga Afaan Oromoo Jiildii-1 keessatti immoo leeximaafi xaxima jedhamuun dhihaatanii jiru. Kanaafuu garaagarumman moggaasaa hubannoo barattootaa irratti hamma tokko dhiibbaa fiduu danda'u hubatameera.
5. Garaagarummaan hiikaa/balballoommii caasaa hima xaxama kitaabilee wabiifi barnootaa gidduutti akka argamu qaaccessa taasifameen ifatti muul'ateera. Fakkeenyaaf, kitaabni wabii 'Furtuu' fuula 88 irratti, himni xaxamaan ciroo hirkataa tokkoofi of danda'aa tokkoofi isaa ol irraa ijaarramuu ni danda'a jechuun dhiheessa. Haata'u malee kitaabileen barnootaa, Tuujuba, CAOJ-1 immoo himni xaxamaan ciroo of danda'aa tokko qofa akka of keessa qabu ibsu.Kanaaf kitaabni kun kallattii kanaan hanqina qaba.
6. Hiiknifi fakkeenya hima xaxamaa kitaaba Furtuu keessatti dhihaate wal simannaa dhabuu isaanii hubatameera.Kunis himni dachaa xaxamaa fakkenya hima xaxamaa ta'uun dhiyaatee jira.Fkn. Bokkaan cimaa waan roobeef lagni guutee riiqicha cabse (Kitaaba wabii Furtuu, 2016:88).Himni kun ciroo hirkataa tokkoofi of danda'aa lama waan of keessaa qabuuf hima dachaa xaxamaadha.
7. Akkaataa dhiheenya hima dachaa ilaalchisee kitaaba barnootaa keessatti hiiknifi fakkeenya isaaa kan wal hin simanne ta'uu isaati.Kunis himni xaxamaan fakkeenya hima dachaa ta'uun dhiyaatee jira.Fakkeenyaaf,nyaata gaariin nyaadhe; kanaafuu nagaatu natti dhagahama (kitaaba barnootaa, 2005:113)

Walumaagalatti akka argannoon qorannichaa muul'isutti, akkaataan dhiheenya casaa himaa kitaabilee wabiifi barnootaa keessatti irra caalaa garaagarummaa akka qabu bira gahameera. Garaagarumman kunis kallattii qqoodii caasaa,moggaasa caasaa,hiika caasaa,fakkeenya caasaa himaatiif kennamaniin kan muul'atan yoo ta'u,darbee darbee kallattuma kanaan kitaabileen wabii walii walii isaaniifi kitaaba barnootaa wajjiin iddoo itti walfakkaatanis qabaachuu isaaniti.

5.3 Yaboo

Kitaabilee wabiifi barnoota Afaan Oromoo kutaa 11^{ffaa} keessatti haala hojiirra oolmaa caasaa himaa ilaalchisee hanqinoota muul'ataniif yaadni furmaataa akka armaan gadiitti dhihaatee jira.

1. Irra deddeebiin caasaa himaa kitaaba barnootaa keessatti ibsa bal'aa waliin dhihaachuufi daree barnootaa keessatti akkaataa barattoota giddu galeeffateen yoo hojiirra oole qaba.gaaridha. Kunis barattootni qabiyyee barnootaa sana irratti akka hirmaannaa cimaa taasisaniif gargaara. Hanqinni kun immoo irra caalaa kitaaba barnootaa keessatti ifatti muul'ata.
2. Qopheessitootni kitaabilee wabiifi barnootaa qabxiilee kanneen akka qooddii, fakkenyota, maalummaafi moggaasa caasaa himaa irratti waliin mari'achuu, jechoota waltaawaa koree waltinaatiin mirkanaa'e fayyadamuufi sadarkaa barattootaa adda baasuun qopheessuun filatamaadha.
3. Kitaabilee wabiifi barnootaa qopheessuun muuxannoo dubbisuu, barreessuu, xiinxaluu, hiikuufi hubannoo cimaa waan nama gaafatuuf yeroo dheeraa fudhachuudhaan waan hawaasa bal'aa kana bakka bu'u yaaxxinaafi saayinsii afaanitiin deeggaruun dhiheessuun barbaachisaadha. Keessumattuu beekkumsa caasaa himaa qabaachuun akkuma jirutti ta'ee, caasaa hima Afaan Oromoo akka afaan biraatti xiinxaluun dhiibbaa waan qabuuf, caasaa Afaan Oromoo akka hawaasa Oromootiif ta'utti hubatanii caasluga afaanichaa qopheessuun gaariidha. Akkasumas qopheessitootni kitaabilee wabiifi barnootaa anumatu beekadha jechuu dhiisanii beektota afaanii wajjiin waldubbisaa deemuufi dhumarratti koree waltina afaanii gulaalchisuun hamma tokko qeeqoo jalaa nama baasa.
4. Kitabilee wabii haala dhiheenya caasaa himaa irratti hanqina qaban kunneen akka bifa haaraan sakatta'amanii hanqinoonni mul'atan kun sirreeffaman qaamni dhimmichi ilaallatu(fayyadamtoota) hundi yaada dhiheessuutu irraa eegama.
5. Barreessitootni kitaabilee baay'ina kitaaba Afaan Oromoo qofa irratti osoo hin taane qulqullina isaa irratti osoo xiyyeeffatanii gaaridha.

Walumaagalatti qaamotnifi namootni caasluga Afaan Oromoo walteesuufi qopheessuu keessatti qooda qaban kanneen akka Biiroo Barnoota Oromiyaa, Koree

Waltina Afaanii, , Biirroo AadaafiTurizimii Oromiyaa, hayyoota afaanii,barsiisota dhaabbilee olaanaa, qopheessitoota kitaabilee wabiifi barnootaa hanqinoota muul’atan kana yeroo yeroon sakattaa’uun yoo fooyyessaa deeman guddina afaanichaaa keessatti gahee isaanii adda durummaan bahuu danda'u.

Wabiilee

- Abera Nefa. (1982). *Oromo Verb Inflection, Unpublished MA Thesis* Institute of Language Studies: Addis Ababa.
- Addunyaa Barkeessa. (2012). *NATOO: Yaadrimaa Caasluga Afaan Oromoo*. Finfinnee: Maga Printing Press.
- Addunyaa Barkeessa. (2016). *Semmoo: Bu'uura Barnoota Afaaniifi Afoola Oromoo*. Finfinnee: Far East Trading PLC.
- Anderson, S. (1992). *Typological Distinction in Word Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Asafaa Taffarraa. (2009). *Eela Seenaa ogummaa Oromoo*. Finfinnee: Far East Trading PLC.
- Atkins, J. Benteyerga, H. and Nuru, M. (1995). *Skill Development Methodology Part I*. Addis Ababa: Addis Ababa University.
- Batstone, R. (1994). *Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Bauer, L. (1983). *English Word Formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beekaan Gulummaa. (2015). *Tuujuba: Saayinsiifi Dandeettiwwan Afaanii*. Finfinnee: Mana maxxansa Ellenii.
- Brumfit, C. and Bower, R. (1991). *Applied Linguistics and English Language Teaching*. London: Macmillan Publisher Ltd.
- Catherine Griefenow Mewis. (2001). *A Grammatical sketch of Writter Oromo*. German.
- Cook, G. (2003). *Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Cunning Worth, A. (1984). *Evaluating and Selecting EFL Teaching Materials*. UK: Athenaeum Press Ltd.
- Cunning Worth, A. (1995). *Choosing Your Course Book*. Oxford: Heinemann.
- Crystal, D. (1987). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FRDI-tti Ministeera Barnootaa. (2005). *Kitaaba Barataa Barnoota Afaan Oromoo Kutaa 1^{ffaa}*. Kampaalaa: MK Publishers LTD.
- Edge, J. (1998). *mistakes and correction*. London: long man

- Filee Jaalataa.(2015).*Seerluga Afaan Oromoo*.Finfinnee:Mana maxxansa Raajii.
- Getaachoo Rabbirraa.(2016).*Furtuu:Seerluga Afaan Oromoo*.Finfinnee: Dhaabbata maxxansaa Kurraaz Internaashinaal.
- Gurmeessa Tujubaa.(2015), *Qaacceesa Caasaa Jechaafi Hima Afaan Oromoo Kitaabilee Barnootaafi Kitaabilee Wabii*: Finiffinnee yunivarsiitii Addis Ababaa. (waraqaa qorannoo digirii 2^{ffaa} kan Hin maxxanfamin).
- Greenbaum,S.(1988). *Good English and the Grammarian*.Hong Kong:Longman Group Ltd.
- Halliday,M,A,K.(1994).*An Introduction to Functional Grammar (2nd Ed)*.New York:Edward Arnold.
- Harmer.J.(1987).*Teaching and Learning Grammar*.New York:Longman Publishing.
- Harmer.J.(1991).*The Practice of EnglishLanguage Teaching*.London: Longman Group Ltd.Publishing.
- Harmer.J.(1995).*The practice of English Language Teaching*.London:Longman Group Ltd.
- Larsen-Freeman.D.(1991).“Teaching Grammer”in Celce Murcia,M.(ed).Teaching English as a Second or Foreign Language. Boston:Heinle and Heinle Publisher.
- Lammii Guddata.(1998).*Xiinxala hojii irra oolmaa jechoota xinqooqaafi og-barruu koree waaltina Afaan Oromootiin Moggaafaman."* Dhaabbiilee barnoota olaanaa keessatti.
- Mc. Donough, J and Shaw, C. (1993). *Materials and Methods in English Language Teaching*. Oxford: Blackwell publisher.
- MulugeetaaTendaa (2012),*Qaacceessa dhiyaanna Qabiyyee Jechaafi Himoota Kitaaba Barnootaa Afaan Oromoo Kutaa kurnaaaffaa keessatti*. Fininnee,Yunivarsiitii Addis Ababaa (waraqaa qorannoo digirii 2^{ffaa} kan hin maxxanfamin)

- Naggaliny Yooseef. (2007). "*Sakatta'a Mala Barsiisonni Ittiin Seerluga Afaan Oromoo Kutaa 10^{ffaa} Barsiisan*;" Manneen Barnoota Sadarkaa 2^{ffaa} Qeellam, Anifiloofi Burraayyuu." Yunvarsitiitii Addis Ababaa: Waraqaa Qorannoo Digrii 2^{ffaa} (kan hinmaxxanfamiin).
- Nasir, R.T. (1972). *Teaching and learning English*. Singapore: Longman Singapore Publisher.
- O-Grady, W. and Dobrovolsky, M. (1996). *Contemporary Linguistics Analysis and Introduction 3rd (edition)*. Toronto; Cropp Clark LTD.
- Payne, E. Thomas. (2006). *Exploring Language Structure A student's Guide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Richards, J.C. (2001). *Approaches and Methods in Language Teaching: Second edition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rutherford, W.C. (1987). *Second Language Grammar Learning and Teaching*. London: Longman Group Ltd.
- Stern, H.H. (1992). *Issues and Options in Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Swan, M. (1994). "Design Criteria For Pedagogic Language Rules." In Bygate, M., Tonkyon, A. and Williams, E. (eds): *Grammar and Language Teacher*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tyler, R.W. (1949). *Basic Principles of Curriculum and Instruction*. London: The university of Chicago press.
- Ur, P. (1988). *Grammar Practice Activities. A practical Guide for Teachers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ur, P. (1996). *A course In Language Teaching, Practice And Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Widdowson, H.G. (1990). *Aspects of Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
- Wilkins, D.A. (1980). *Linguistics in Language Teaching*. London: Edward Arnold Ltd.

Dabalee A

Bar-gaaffii barsiisotaan guuttamu

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejii Namoomaa Qorannoo Afaanotaa, Jornaalizimiifi Sabquunnamtiitti muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi fokkiloorii

Kabajamaa barsiisaa Afaan Oromoo! Yuunivarsiitii Finfinneetti gosa barnoota Afan Oromootiin digirii lammaffaa (MA) gamisaan guuttachuuf mata duree “Xiinxala Caasaa Himaa Kitaaba Barattootaa Kutaa11^{ffaa},Caasluga Afaan Oromoo Jiildii-1,Furtuufi Tuujuba Keessatti” jedhu irratti qorannoo geggeessaan jira. Galma ga’iinsa qorannoo kanaatiif odeeffannoon ati naaf kennitu, odeeffannoo dhugaafi qabatamaa kan akkaataa caasaan himaa hojiirra oolaa jiru kan ilaallatu ta’uu qaba.

Kanaafuu,adeemsa qorannoo kana keessatti odeeffannoo funaanuun rakkoowwan muul’ataniif yaada furmaataa kaa’uun waan barbaaddameef, sodaafi shakkii tokko malee deebii sirrii akka naaf kennitu kabajaanaan si gaafadha. Gaafannoo kana xiyyeeffannaadhaan guutuuf daqiiqaa kudha-shan (15’) gahaadha.

Qajeelfamoota:

- Osoo deebii hin kennin dura tokkoon tokkoon ajejaafi gaaffilee dhihaatan sirriitti hubadhu.
- Maqaa kee waraqaa gaafannoo kana irratti barreessuun hin barbaachisu.
- Gaaffilee cufaa ta’aniif gaaffii tokko qofa kenni
- Deebiin ati kennitu amma danda’ametti kan ifa ta’eefi sirriitti dubbifamu osoo ta’ee gaaridha.
- Akkuma guuttee xunmmurteen waraqaa gaafannoo naaf deebisuu hin dagatin

Galatoomaa!

Kutaa Tokko

I. Odeeffannoo Dhuunfaa

Kutaan bar-gaaffii kun odeeffannoo nama dhuunfaa ofkeessaa qaba. Kanaaf gaaffilee dhihaataniif qubee deebii sirrii qabu itti maruun deebisi.

1. Maqaa mana barumsaa:_____
2. Saala:
A. Dhiira B. Dhalaa
3. Umurii waggaan:
A. 20-29 B. 29-40 C. 40-50 D. 50fi isaa ol
4. Sadarkaa barnootaa:
A. Sartafikeettii B. Diippiloomaa C. Digirii D. Digirii lammaffaa
5. Muuxannoo hojii waggaadhaan:
A. 1-5 B. 6-11 C. 12-17 D. 18fi isaa ol
6. Gahee hojii:
A. Barsiisaa B. Dura bu'aa mana barumsaa C. Itti aanaa dura bu'aa mana barumsaa D. Suuppervaayisera
7. Muuxannoo hojii mana barumsaa kana keessatti qabdu:
A. 1-5 B. 6-11 C. 12-17 D. 18fi isaa ol
8. Kutaa barsiistu:
A. 5-8 B. 6-11 C. 9-12

Kutaa Lama

II. Deebii gabaabaa iddoo duwwaa kenname irratti barreessi.

1. Kitaabilee wabiifi barnoota Afaan Oromoo keessatti caasaan himaa akkaataa kamiin hojiirra oola jira?

2. Hojiirra oolmaa casaa himaa ilaalchisee hanqinoota kitaabilee wabiifi barnootaa keessatti muul'atan barreessi.

3. Garaagarumaan kitaabilee wabiifi barnootaa keessattii kallattii dhiheenya caasaatiin muul'atu maalfaa'i?

4. Walfakkeenya kitaabilee wabiifi barnootaa gama caasaatiin qaban barreessi.

5. Gilgaalonni caasaa himaa kitaaba barnootaa keessatti haala kamiin dhahaatan?_____

6. Yaadni biroo yoo jiraate_____

Dabalee B

Qabxiilee Mirkaneeffannaa Daawwannaa Daree

Yuunivarsiitii Finfinnee

Kolleejii Namoomaa Qorannoo Afaanotaa, Jornaalizimiifi Sabquunnamtiitti muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi fokkiloorii

Maqaa mana barumsaa: Qophaa'ina Fittaaal

Kutaa: 11 Daree: C

Gosa barnootaa: Afaan Oromoo

Wayitii: 5ffaa

Mata duree barnootaa: Akaakuu himaa

Dheerin wayitii: 40'

Safartuun madaallii “Eyyee ykn Miti” jechuun guuttama

Lakk.	Qabxiilee mirkaneeffannaa	Safartuu					
		Guyyaa jalqabaa		Guyyaa lammaffaa		Guyyaa sadaffaa	
		Eyyee	Miti	Eyyee	Miti	Eyyee	Miti
1	Kitaabni barnootaa maalummaa caasaa ilaalchisee ibsa bal'aa nikennaa?	✓		✓		✓	
2	Maalummaa caasaa himaa irratti barattootni marii taasisuun yaada waljijjiiruu?	✓		✓		✓	
3	Gilgaalonni caasaa himaa haala kamiin dhihaatan?		✓		✓		✓
4	Akaakuu caasaa iddoo garaagaraattii quduun barsiifamaa jiraa?			✓			
5	Caasaan hima kitaaba barnootaa keessatti haala walfakkaataan dhihaateraa?	✓		✓		✓	
6	Caasaa himaa haala ifa ta'en dhihaateraa?	✓		✓		✓	

Dabalee C

Hima Salphaa

Yuunivarsiitii Finfinnee

**Kolleejii Namoomaa Qorannoo Afaanotaa, Jornaalizimiifi Sabquunnamtiitti
muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi fokkiloorii**

Ganameen uffata gaarii bitte

Badhaasaan mana bal’aa ijaare

Gurbaa dheeraan sun Finfinneedhaa dhufe

Boonaan dhufe

Tolaan gara mana kitaabaa deeme

Abbaan manaa ishii barsiisadha

Guutaan lallaafaa dhufe

Baaccuun biddeena tolchiti.

Aliin qottuu cimaadha

Haroon Wancii Shawaa Lixaatti argama.

Kadijjaan magaala bareedduudha

Uummanni beela’e

Konkolaataan dhaabbate

Hoolaan dhalte

Weellisaan sirbe

Hayyuun dubbate

Dabalee D

Hima Dachaa

Yuunivarsiitii Finfinnee

**Kolleejii Namoomaa Qorannoo Afaanotaa, Jornaalizimiifi Sabquunnamtiitti
Muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi fokkiloorii**

Haxxeen lafa lixxe;gowwaan taa’ee muga

Afaan dur jalqabe; raga funaanuun garuu dhiheenya eegale

“Ani hirafne;boqqoolloon hinhafne” jedhe namichi.

Ani hanga namaa hinga’u; namni garaa nahingahu.

Dabalaan farad bite; Badhaasaan garuu harree bite

Tolaan mana yaalaa deemee deebi’e

Shantamaan jimmatti dhalate; Boruun immoo, Mattutti ndhalate

Tolaafi Toltuun xalayaa barreessanii ergan

Yaadashiin niqo’atti; guutaan immoo ittoo hojjeta.

Koottuu kitaaba keefudhu

Fayyisaan daree seenee bahe

Gammachuun Naqamte deemte; Amaanuun immoo Adaamaa deeme

Barachuu ykn daldaluu filadhu

Aabbaa ykn harmee waami

Bareedduu ykn qal’oo jaaladhu

Ajajuu ykn ajajamuu filadhu

Dabalee E

Hima xaxamaa

Yuunivarsiitii Finfinnee

**Kolleejii Namoomaa Qorannoo Afaanotaa, Jornaalizimiifi Sabquunnamtiitti
muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi fukkiloorii**

Yeroo isheen galte inni mana ture.

Waan si jibbeef mana kee hafe

Bokkaan waan roobuu dideef hongeen biyya miidhe

Isheen yoo asdeemtus, yoo achi deemtus, waa’ee Tolaa haasofti

Erga Hirkoon deemee Baay’isaan dhufe

Ergan ani Ambo gahee, xabala dhiqadhee booda, Baay’isaan dhufe

Yoo Tulluun mana barumsaa deemu ani qonnan qota

yennaa biiftuun sa’a elmitu Tolaan dallaa garagalcha.

Akkan dhufeen inni deeme

Yoo jabaattee hojjette, qabxii gaarii fidda.

Jalqaba afaanii irratti yaadni waliigalaa tokko dhabamullee, yaaxxinoonnii garaagaraa
jiru

Osoo afaan kennaa Waaqaa ta’ee aadaadhaan hindhiibamu ture

Yoo firri kee sijibbe Waaqni kee sihingatu

Yoo yaada kee jijjiirte, garee kana keessaa hir’atta

Ganamaafi galgala yoio hojjette, kutaa isa itti aanutti darbita

Maalummaa kee waanan hinbeekneef amantaa sirraa hinqabu

Dabalee F

Hima dachaa xaxamaa

Yuunivarsiitii Finfinnee

**Kolleejii Namoomaa Qorannoo Afaanotaa, Jornaalizimiifi Sabquunnamtiitti
muummee Afaan Oromoo, Ogbarruufi fokkiloorii**

Bokkaa cimaan waan roobeef lagni guutee riiqicha cabse

Bishaan hinuma dhugna, nyaata hinima nyaanna, yoo gabbachuu baannellee

Yemmuu bokkaan roobu ni kakawweessa'a;hurriin lafa uwwisa;cabbiinis ni bu'a.

Yaanni waliigalaa tokko jalqaba afaaniirratti dhibullee, afaan walquunnamtii
milkeessuun, namni afaaniirratti aboo qabachuun waanuma jiruudha.

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorataan maqaan koo armaan gaditti eerame, waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaa koo ta'uu ibsaa, hojiin kun kanaan dura Yuunivarsiitii kamiyyuu keessatti kan hin dhiyaanne ta'uusaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa kaa'uu koo mallattoo kootiin nan mirkaneessa.

Maqaa qorataa: Shifarraaw Balaay

Mallattoo _____

Guyyaa _____

Ani Dr. _____ barataan kun hojiin isaa **of ittsuuf** dhiyaachuu danda'uu isaa mallattoo kootiin nan mirkaneessa. .

Maqaa Gorsaa _____

Mallattoo _____

Guyyaa _____